

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя

**Кафедра психології
у виробничій сфері**

**РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ СЛОВНИК
І ХРОНОЛОГІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ДАТ
З ІСТОРІЇ РЕЛІГІЙ**

до курсу «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО»

Тернопіль
2011

Методичний посібник підготував доктор історичних наук, професор кафедри психології у виробничій сфері Стоцький Я.В.

Рецензенти: Бистрицька Е. В. – доктор історичних наук, професор кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка;

Криськов А. А. – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя.

Затверджено на засіданні кафедри психології у виробничій сфері (протокол № 8 від 7 квітня 2011 року)

Схвалено й рекомендовано до друку на засіданні методичної ради факультету управління та бізнесу у виробництві (протокол № 75 від 15 квітня 2011 року).

Відповідальний за випуск: доктор історичних наук, професор кафедри психології у виробничій сфері Стоцький Я.В.

РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

«**Аді-Грантх**» (від пендж. – витокова книга) – основне віросповідне джерело сикхізму, яке вшановується як священна книга. Складене у XVI-XVII ст., де зібрані релігійні гімни, афоризми, створені першим гуру Нанаком та поетами різних епох.

Абат (сирійськ. abba – отець) – на Заході з V ст. назва настоятеля монастиря. В церковній ієрархії абат стоїть нижче від єпископа.

Аберації – у культурі «Церкви Саєнтології» містять в собі нераціональну чи неадекватну поведінку, що є наслідком дії інграм.

Авраам (від давньоєвр. «батько багатьох») – біблійний патріарх, шанований в юдаїзмі, християнстві та ісламі (Ібрагім). Вважається прабатьком євреїв (через Ісаака) та арабів (через Ісмаїла). З іменем Авраама пов'язаний початок віри в єдиного Бога (монотеїзм), а також укладання заповіту (угоди) з Богом, закріпленого в обряді обрізання. Самовідданість Авраама, виявлена в жертвопринесенні Ісаака, вважається зразком релігійності.

Авраам (давньоєвр. «батько багатьох») – біблійний патріарх, шанований в юдаїзмі, християнстві та ісламі (Ібрахим). Вважається прабатьком євреїв (через Ісаака) та арабів (через Ісмаїла). З іменем Авраама пов'язаний початок віри в єдиного Бога (монотеїзм), а також укладання завіту (угоди) з Богом, закріпленого в обряді обрізання.

Автокефалія (від грецьк. autos – сам, kephale – голова) – самоврядування, адміністративна незалежність помісних православних церков. Нині їх за офіційним церковним переліком є 15.

Автономія церковна (від грецьк. autos – сам, nomos – закон) у православ'ї – відносна самостійність церкви у справах внутрішнього управління. Автономні церкви підпорядковані автокефальним.

Агнець – ягня, первісток в отарі, що використовувався у різних народів для жертвопринесення. Поширений у християнському вжитку вираз «агнець Божий» символізує євангельського Ісуса Христа, який своєю жертвовною смертю на хресті спокутував гріхи людей.

Агні – у давньоіндійській релігії – бог вогню.

Агні-йога або **Жива етика** (санскр. – «вогняна йога») – езотерична, теософська течія, заснована Миколою та Оленою Реріхами у другій половині 1920-х років, на основі перших книг вчення «Живої етики» (1924–25 pp.), «Агні-йоги» (1929 p.) та ін. Основним принципом Живої етики є ідея про загальну Любов як основу гармонійного розвитку світу, що бере свої витoki у християнстві та вченні Рамакрішни. Це любов до Бога, вона має бути безмежно

великою, відвертою і всепрощаючою. Але Бог – у всьому, що оточує нас. Головне втілення Бога на землі – це людина, тому кожна людина заслуговує на любов. Жива етика рекомендує відмовитися від багатьох звичок та розкошів і присвятити життя праці заради Світла. Тільки так можна досягти трансцендентне знання, а умовою досягнення Світла є духовність, власне, творча праця і радість від неї. Агні-йога має послідовників в Україні.

Аграрний (землеробський) культ – сукупність релігійно-магічних вірувань та обрядів, пов'язаних із землеробством і зорієнтованих на забезпечення та збереження врожаю шляхом звертання за допомогою до духів і богів, це – переважно поклоніння двійникам тих факторів природи, які впливають на врожай.

Адам (від давньоєвр. досл. – земля) – за Біблією, перша людина, створена Богом із пороку земного за своїм образом і подобою на 6-й день творіння.

Аджорнаменто (від італ. – *aggiornamento* – осучаснення) – термін, яким Папа Іван XXIII (1958–1963 рр.) окреслив широку програму динамізації католицької церкви в русі її оновлення, наближення до сучасного світу шляхом модернізації ідейного арсеналу, культу, структури. Ці ідеї знайшли відображення у рішеннях II Ватиканського собору (1963–1965 рр.).

Аїд – у давньогрецькій релігії – бог підземного світу і царства мертвих.

Алілуя (від давньоєвр. «халлелу» – хвалить, «ях» – Яхве) – хвалебний приспів в християнському богослужінні, звернутий до всіх осіб божественної Трійці.

Аллах (від араб, «альїлах» – бог) – ім'я Бога в ісламі. Аллах – єдиний і тільки один Бог, Творець Світу і господар Судного Дня, який вибрав Мухаммеда посланцем до людей. Найкоротший символ віри ісламу у словах: «Нема ніякого іншого Бога, крім Аллаха, і Мухаммед – посланець Його».

Амвон (від грецьк. *ambon* – рай гори) – підвищене місце у християнському храмі навпроти престолу, перед так званими царськими воротами, які ведуть до вівтаря. З амвона проголошують проповіді, читають євангелії під час богослужінь.

Амінь (від грецьк. і лат. *amen* і давньоєвр. «Хай буде істинно») – слово, що вживається наприкінці християнських молитов, священних текстів, наприкінці євангелій, апостольських послань, як вияв повної згоди з істинністю їх змісту, підтвердження вірності Богові.

Амулет (від араб, *hamula* – досл. носити) – невеликий предмет, який фантазійно наділяється надприродною силою, здатністю захищати, оберігати його власника від всіляких нещасть, хвороб, ворожих чар і т. п.

Амур – у давньоримській релігії – бог кохання.

Ан – у релігії народів Дворіччя – бог неба.

Анафема (від грецьк. anathema – прокляття) – у християнстві церковне прокляття від імені Бога, запроваджене в середині V ст. Вважається найвищою карою для віруючого, яка означає його відлучення від церкви, позбавлення надії на вічне спасіння.

Ангели (від грецьк. angelos – вісник) – згідно із віровченням юдаїзму, християнства чи ісламу, створені Богом безтілесні надприродні істоти, що повідомляють людям Його волю. Є три лики ангелів залежно від їх наближеності до Бога: вищі (серафими, херувими, престоли); середні (панування, сили, влади); нижчі (начала, ангели, архангели). Добрі ангели допомагають людям, а грішні ангели є злі і шкідливі для людей, слуги сатани: демони, біси, джини (в ісламі).

Андрій Первозваний – один із апостолів, учнів Ісуса Христа. Згідно з Євангелієм, Андрій – рідний брат Петра. Первозваним його нарекли тому, що був першим вибраним Ісусом собі в учні. Місіонерство проводив у Франції та Скіфії. По Дніпру дійшов до майбутнього місця розташування Києва, встановив тут свій хрест і прорік, що «на сіх горах засієе благодать Божія» і «буде град велик, церкви многи і мать Бог воздвигнути». Достовірність версії про апостольську проповідь апостола Андрія в Русі викликає сумніви істориків.

Анімізм (від лат. anima – душа) – форма найдавніших вірувань, пов'язаних з уявленнями про існування в тілі людини її двійника – душі, від якої ніби залежить саме життя особи, її фізіологічний і психологічний стани, це – віра в існування у матеріальних об'єктах і процесах надприродних двійників.

Анубіс – у давньоєгипетській релігії – бог-покровитель бальзамування.

Апокрифи (від грецьк. apokrifos – таємний, секретний) – релігійні твори, які офіційно не визнані священними, неканонічні. Існують старозавітні та новозавітні апокрифи.

Аполлон – у давньогрецькій релігії – бог-покровитель мистецтв.

Апологети – ранньохристиянські філософи, богослови і письменники (Юстин, Татіан, Тертулліан, Оріген та ін.), які в II–III ст., коли християнство зазнавало всіляких переслідувань, обстоювали переваги нової релігії в порівнянні з політеїстичними віруваннями.

Апостоли (від грецьк. apostolus – посланець) – мандрівні проповідники у первісному християнстві, які поширювали його ідеї у давніх громадах, а також серед нехристиян. Пізніше церква стала називати апостолами переважно тільки 12 найближчих учнів Ісуса Христа.

Апостольська столиця – так офіційно іменується папський престол в Римі, оскільки за Біблією в Римі перебували апостоли Павло і Петро, а останньому було доручено стати «каменем, на якому має бути побудована Христова церква».

Аріанство – одна з течій у християнстві IV–VI ст. родоначальником якої був єгипетський священик з м. Олександрії Арій (п. у 336 р.). Звинувачувало офіційну церкву у визнанні двобожжя і виступало проти її вчення про єдину сутність Бога-Отця і Бога-Сина (Христа), вважаючи останнього нижчим Бога-Отця, як створеного ним. Вважав, що Христос відрізняється від людини тільки тим, що його наділено більш високими достоїнствами. Тим самим відкидався основоположний християнський постулат – ідея Боголюдини. Аріанство засуджувалося Вселенськими Соборами 325 і 381 рр. як єресь.

Архієрей (від грецьк. *arhiereus* – старший священик) – загальна назва вищих церковних ієрархів (єпископів, архієпископів, митрополитів, патріархів).

Атман (санскр.) – одна з головних міфологем у релігійній системі індуїзму. У ведійській літературі застосовується як займенник («Я», «Себе») у значенні, тіло як означення суб'єктивної психічної основи індивідуального буття, «душі» в особливому й універсальному розумінні. Постає як першопричина, що обіймає все суще та не має ніяких конкретних характеристик.

АУМ сінрікьо, Вчення істини АУМ – неокульт східного типу, створений у 1989 р. в Японії Сьоко Асахарою. Його вчення поєднує в собі ранній і тибетський буддизм, індійську та гімалайську йоги, даосизм та християнство. У центрі його «альтруїстичної філософії» стоїть ідея порятунку всього людства. Такий порятунок містить три основні положення: позбавлення людства від хвороб; досягнення щастя у цьому світі; досягнення процвітання і звільнення. Це віровчення ґрунтується на п'яти принципах: визнання авторитету Великого Гуру; віра в свою доктрину; обов'язковість ініціацій; розвиток природних задатків людини; досягнення просвітлення і звільнення. Для досягнення останнього, віруючий повинен виховувати в собі чотири «великі невимірні стани душі», а саме: святу любов до всіх живих істот; святе ставлення до душ, далеких від істини; святу похвалу тим, хто на шляху духовного розвитку; святу байдужість до виявів доброї чи поганої кари. Послідовників є близько 3 тис. в Японії, Німеччині, США, Росії та ін. країнах. Після масових газових диверсій секти в Японії і Москві закриті. Нечисленні групи послідовників АУМ сінрікьо є в Україні, але в реєстрації їм відмовлено.

Афон (Свята Гора) – всесвітньо відомий православний монастирський комплекс на північному сході Греції.

Ахісма (санскр. – ненасильство) – в індуїзмі, буддизмі, джайнізмі релігійно-етичний принцип, який означає: не слід робити нічого, що завдає страждань або бентежить інших. Пов'язаний із вченням про переселення душ та єдиний ланцюг переходів із однієї тілесної оболонки в іншу. Згідно з Ведами, не можна

переривати чийогось життя, бо вбита істота змушена знову повернутись у ту ж саму форму життя, щоб вичерпати (дожити) визначений термін і тільки потім перейти в інше тіло.

Ахурамазда – один з основних персоніфікованих принципів (бог) космічної дуальності в зороастризмі. На відміну від свого двійника Аримана – носія сил зла, який тимчасово керує світом, Ахурамазда в уяві давніх персів репрезентував позитивне начало.

Ашура, шах сей-вахсей – головна дата шийтського релігійного календаря, день вшанування пам'яті імама аль-Хусайна ібн Алі, що загинув у боротьбі за владу й був оголошений великомучеником.

Аят, айат (араб., знак, диво) – найменший відокремлений уривок коранічного тексту, вірш Корану.

Аятолла (араб. – досл. знак Божий) – найвищий титул шийтського муджтахіда.

Бахаїзм – синкретичний культ. Виник у 1863 р. на основі реформування ісламського вчення бабізму. Назва від імені засновника – Хусейна Алі Нурі (1817-1892 рр.) – Баха-Улли (Блиск Божий). Основні положення сформульовано в книжці Баха-Улли «Кітабе Акдес» (Священна книга), котру він написав у 1872 р. В ній проголосив себе Дванадцятим імамом, повернення якого з надією чекали мусульмани-шиїти, а також «Святим духом» («махді»), повернення якого було обіцяно Ісусом. Прихильники руху бахаїзму вважають, що саме їх покликано об'єднати релігії та встановити загальний мир на землі. Вчення Баха-Улли засноване на ідеї циклічності історії людства. Воно робить акцент на освіченості людства. Земне життя – це підготовчий етап до загробного існування, тому він повинен відбуватися активно, розвивати в людині високі моральні принципи. За законом Нової ери бахаї повинні виключити із свого вжитку всі шкідливі звички і вчинки, бо це етапи для створення світової єдності людей, тому що «світ – єдина країна, і всі люди – її громадяни». Вони лояльні до урядів і політики. Їхній основний постулат «релігія – шлях до єдності». У вченні бахаї відсутні пророцтва про кінець світу чи приходу Бога, проте Баха-Улла вважається носієм божого послання до Нової ери. Рух бахаї має 70 тис. представників у різних країнах світу і налічує понад 6,5 млн. віруючих. В Україні на 2011 р. діяло 13 громад віри Бахаї.

Беатифікація (від лат. beatus – блаженний і facio – роблю) – в Римокатолицькій церкві акт приєднання до лику блаженних. Нижчий ступінь у процесі канонізації.

Біблія (від грецьк. Biblia – книга) – священна книга християнства та юдаїзму (Старий Завіт). Виникла впродовж I тис. до н. е. шляхом відбору, редагування та канонізації текстів, які юдейська та християнська традиції вважають богонатхненними. Складається з двох частин: Старого Завіту, визнаного юдеями й християнами, та Нового Заповіту, власне, християнської частини Біблії. Мовами

Біблії є давньоєврейська та арамейська у Старому Завіті та грецька (койне) – у Новому Завіті.

«Біблія короля Якова» – англійський текст Біблії, переклад якого з грецької мови був санкціонований королем Яковом I Стюартом і завершений у 1611 р. Здійснений на противагу Вульгаті, поширений серед англомовних протестантів.

Благовіст (благовістити добру звістку; в переносному значенні – дзвонити в церкві) – удари в один (середній) дзвін для сповіщення про церковну службу і закликання до неї віруючих, а також під час самої літургії згідно з порядком її відправлення. Занесені на Русь із Заходу, ймовірно із Ірландії.

Бог – верховна надприродна сутність, яка згідно з різними релігійними вченнями, будучи наділеною вищим розумом, абсолютною досконалістю і всемогутністю, є творцем світу і детермінантом усього, що в ньому відбувається. Бог є єдиним і персоніфікованим. В юдаїзмі існує віра у Бога Яхве, у християн Бог є один, але в трьох іпостасях – Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Дух Святий. Індуїсти вшановують Брахму, Вішну, Шиву, зороастристи – Ахурамазду, мусульмани – Аллаха. В сучасних богословських вченнях домінуючою стає думка про Бога як духовну сутність, яку можна знати, вірити в неї, але не можна пізнати прийнятими в науці методами логічного осягнення.

Богородицька церква (Церква Божої Матері, що Преображається) – новітній християнський культ, заснований у 1984 р. в Росії т. зв. архієпископом Іоаном (Береславським). У 1992 р. богородицький рух трансформувалася у Церкву Божої Матері (Богородицьку церкву), а у 1994 р. – в Російську Маріанську церкву. Центр церкви – Московський престол, при якому створено монастир, духовну академію та секти. Віруючі церкви переконані, що єдиним шляхом розв'язання проблем є укладення кожною душею заповіту з Божою Матір'ю як Рятівницею світу. Вчення синкретичне і містить в собі спектр езотеричних поглядів від астрології, індуїстської містики, усякого роду «астралів» і шамбали до кабали і теософії. В Україні на 2011 р. Богородична Церква мала 8 зареєстрованих і 4 незареєстрованих громад, котрих найбільше у Донецьку, Києві, Запорізькій і Миколаївській областях.

Богослов'я, теологія (від грецьк. theos – Бог, і logos – вчення) – система обґрунтування і захисту релігійних вчень про Бога, сукупність вироблених тією чи іншою релігією доказів істинності й догматики, релігійної моралі, правил і норм життя духовенства і віруючих, боговстановленості віровчення і церкви. Всі його системи виходять із визнання особистісного Бога – творця й управителя світу, богонатхненності догматів і моральних приписів. Однак через відсутність конфесійної єдності кожна з цих систем ніколи не була чимось єдиним, цілим. У християнстві, наприклад, сформувались католицький, православний, протестантський та інші різновиди богослов'я, які відрізняються один від одного певними догматичними та іншими особливостями.

Богословська теорія походження релігії – пояснює сутність і природу релігії, де вихідним принципом є визнання існування надістотного джерела: Бога, «абсолюта», «трансцендентного», «світового Духа». В християнській теології в обґрунтуванні Бога існують дві тенденції: раціоналістична та ірраціоналістична. Основні творці: Ф. Аквінський, К. Барт, Р. Отто.

Бодхисатва (санскр., досл. – той, хто прагне просвітлення) – людина, яка прийняла рішення вийти з кола сансари і стати буддою.

Брахма (основа «брахман») – в індуїстському пантеоні бог-творець світу, який відкриває тріаду верховних богів індуїзму (Тримурті). В цій тріаді Брахма протистоїть Вішну, який її зберігає, і Шиві, який її руйнує. На відміну від них, Брахма – найбільш абстрактний бог тріади, йому присвячено значно менше міфів.

Брахмани – книги, написані брахманами для брахманів.

Брахманізм – стародавня індійська релігія, яка виникла на початку I тис. до н. е. як подальший розвиток ведичної релігії.

Брацлавські хасиди – послідовники Нахмана Брацлавського (1772-1810 рр.), який вважав основою етики юдаїзму простий спосіб життя, самопожертву, відвертість, щирість, безпосередність у молитвах, котрі дозволяють виголошувати на ідиш. Найчисельніші громади Брацлавських хасидів є у Нью-Йорку, Єрусалимі, Бней-Браці та Цефаті (Ізраїль); їхня діяльність координується Всесвітньою радою Брацлавських хасидів. Святе місце Брацлавських хасидів – могила Нахмана в Умані, яку згідно з його заповітом на Рош-Гашана відвідують Брацлавські хасиди з усього світу.

Буддизм – світова релігія, яка виникла у VI–V ст. до н. е. в Індії і поширилася в Азії і на Далекому Сході. Засновник – царевич Сідхартха Гаутама. Після свого «пробудження» став Буддою. Основна ідея ґрунтується на твердженні, що «життя є страждання» і «шлях до порятунку». Поділяється на три течії: хінаяну, махаяну, ваджраяну. Джерело віровчення – священна книга Трипітака.

Булла (від лат. *bulla* – кулька) – найважливіший папський документ, який містить його звернення, постанову або розпорядження, пишеться латинською мовою і називається за початковими словами тексту. Скріплюється круглою металевою печаткою – буллою (звідси і назва).

Бхагаван (санскр. – благословенний, щасливий, той, хто володіє всіма багатствами) – 1) в індуїзмі особистий аспект Абсолюту, Верховний Господь; 2) ім'я-епітет різних аватар Вішну, в буддизмі – епітет Будди, в джайнізмі – Джини.

Ваал або Вал – пан – назва колишнього язичеського божества, богошанованого у Фінії і Сирії, а спочатку – назва божества, під якою деякі стародавні східні народи богошанували сонце як Господа небес. Покоління Ваалу

було головним і до того ж звичайним гріхом стародавніх євреїв. Ідолослужіння у стародавніх ізраїльтян Ваалу супроводжувалося великою урочистістю і пишнотою. Йому будували капища, в яких ставили ідоли.

Вавилонський полон – період давньоєврейської історії. Тричі у 605, 597 і 586 рр. до н. е. вавилонський цар Навуходоносор II захоплював Єрусалим, полонячи його мешканців. У 586 р. до н. е. Єрусалим і його храм були зруйновані. Вавилонський полон тривав близько 70 років, із 605 до 538 рр. до н.е., коли перський цар Кір, що завоював Вавилон, дозволив євреям повернутися до Палестини.

Вакханалія – нічне свято на честь Вакха (Діоніса – бога виноградарства і виноробства), яке мало характер оргій і користувалось особливою популярністю у Давньому Римі на поч. II ст. до н.е.

Варуна – у давньоіндійській релігії – бог неба.

Веди – священні книги давньоіндійських релігій.

Велес у давніх слов'ян – бог багатства.

Велике біле братство – синкретичний неорелігійний культ, заснований кібернетиком Ю. Кривоноговим у 1990 р. в Києві на основі стародавньої ведичної релігії, буддизму, крішнаїзму, християнства, теософії. Акцент ставився на зображенні нашого суспільства виключно сатанинським, що позначене «числом звіра», тобто 666, на неопокаліптичних віщуваннях про кінець світу (останній мав відбутися 24 листопада 1993 р. з епіцентром у Києві). Ю. Кривоногов і його дружина М. Цвигун проголосили себе божествами, інші проповідники дістали імена біблійних пророків. Згодом Цвигун була проголошена «Богом Живим Марією Деві Христос». Особливу ставку це вчення робило на молодь. Діяльність була відверто антисуспільного спрямування і наприкінці 1993 р. була припинена правоохоронними органами, а керівники цього культу – ув'язнені. У 1994 р. серед «братчиків» стався розкол. Нечисленні групи Білого братства продовжують існувати у самоізоляції без серйозного впливу на ситуацію в релігійному середовищі в Україні. На 2011 р. в Україні діяло 2 незареєстровані громади Великого білого братства ЮСМАЛОС.

Венера – у давньоримській релігії – богиня кохання.

Вифлеєм (дім хліба) – ізраїльське містечко, що знаходиться за кілька кілометрів на південь від Ієрусалиму. Тут народився царепророк і псалмоспівець Давид. Тому Вифлеєм ще називають містом Давида. Тут, що основне, народився Спаситель Ісус Христос. У IV ст. імператриця Олена над печерою Різдва Христового спорудила Храм на честь Богоматері. Середній вівтар його знаходився над печерою. Звідси ведуть сходи (15) у підземну церкву, у безпосереднє місце народження Спасителя.

Вівтар (від лат. altus – високий, alta aga – підвищення) – підвищена частина храму, де відправляється богослужіння і священнодійство; відділена від середньої частини храму іконостасом.

Відносини міжконфесійні – один з видів релігійних відносин, які складаються між різними віросповіданнями, їх керівними органами, об'єднаннями і членами. Можуть бути відносинами солідарності, взаєморозуміння, толерантності. Але й можуть бути конфліктного характеру, супроводжуватися нетерпимістю, ворожістю, а то й насиллям. Тому важливим є діалог між різними конфесіями, прагнення екуменізму.

Відокремлення церкви від держави – важливий конституційний демократичний принцип взаємовідносин держави і релігійних організацій, умова і гарантія свободи совісті. Це – невтручання держави, її органів, службових осіб у внутрішньоцерковні справи. Одночасно держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій, поважає їх традиції та внутрішні настанови, які не суперечать чинному законодавству. В Україні принцип відокремлення церкви від держави закріплено в Конституції (ст. 35) і в Законі «Про свободу совісті та релігійні організації», який прийнято Верховною Радою 23. 04. 1991 р.

Відокремлення школи від держави – конституційно-правовий принцип, що стверджує світський характер державної системи освіти та виховання, незалежність її від релігійних організацій. Цей принцип закріплено в Конституції України (ст. 35) і в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» (ст. 6).

Відуни – в езотеричному вченні, у магії, – люди з генетичною пам'яттю, яка виявляється в незумовленому знанні надприродних шляхів досягнення тієї чи іншої мети.

Вікарій (від лат. vicarius – заступник) – заступник духовної особи. У Католицькій церкві вікарієм Ісуса Христа вважається Папа Римський. У протестантизмі зустрічається як помічник священика. В інших християнських напрямках – як помічник єпископа-ординарія. Може мати сан єпископа.

Віра релігійна – головна ознака будь-якої релігії, особливістю якої є бездоказове вираження істинності релігійного вчення, визнання реального існування надприродних сил, властивостей і відносин. Характеризується такими особливостями: передбачає не просто наявність у свідомості уявлень про надприродне, а віру в реальне існування надприродного; обов'язково передбачає емоційне відношення до надприродного: включає переконаність в існуванні особливих двобічних відносин між ним (надприродним) і людиною.

Віфлеєм (від давньоєвр. Bethlehem), нині Бейт-Лахм – місто у давній Іудеї в якому, за євангелістами, народився Ісус Христос.

Вішну (санскр.) – один з найголовніших богів індуїзму (поряд із Брахмою і Шивою). Вішну, його ім'я, тлумачиться як «той, що проникає у Все», або всепроникаючий.

Волхви (від санскр. «вал» – досл. горіти, світити) – служителі язичницьких культів, мудрі, наділені таємними знаннями люди, які розумілися на астрономії, читали священні письмена, розгадували сни, передбачали майбутнє, лікували від хвороб.

Всесвітня Рада Церков (ВРЦ) – одна з найбільш впливових і представницьких міжхристиянських організацій, керівний центр сучасного екуменічного руху, учасниками якого є протестанські, православні і монофізитські (нехалкідонські) церкви. Ватикан не входить до ВРЦ, але має контакти з нею на рівні спостерігачів. Штаб-квартира ВРЦ розташована у Женеві. Очолюється Генеральною асамблеєю представників членів-церков. ВРЦ була утворена в 1948 р. в Амстердамі протестантськими рухами. До ВРЦ в середині 1990–х рр. входило майже 320 релігійних об'єднань, які представляють понад 440 млн. віруючих.

Вульгата (від лат. *vulgatae* – звичайна, народна) – латинський переклад Біблії, виконаний у 384–405 рр. Єронімом Блаженним з єврейських та грецьких манускриптів. У VIII ст. текст Вульгати був перевірений радником Карла Великого абатом Алкуїном. Вульгата була канонізована Тридентським собором 1546 р., а наприкінці століття (1589, 1592 рр.) за Пап Сикста V та Климента VIII прийнята Римо-католицькою церквою як офіційний текст Біблії під назвою *Biblia sacra Vulgate editionis Sixti V Pont. Max. Jussu recornita et Climentis VIII auctoritate édita*.

Гемара (арам. – завершення, вивчення, перейняте від вчителя) – збірник дискусій і аналітичних досліджень тексту Мішни, здійснених тлумачами (так званими амореями) у III-V ст. н. е. Гемарою називають також Талмуд у цілому та кожен з його трактатів зокрема.

Геннадіївська Біблія – перше повне зібрання біблійних книг церковнослов'янською мовою, здійснене у 1499 р. за наказом Геннадія, новгородського архієпископа (1484–1504 рр.). Списки текстів для цієї Біблії збиралися в різних місцях; деякі книги перекладалися з Вульгати та єврейської мови. Копія цієї Біблії була надіслана кн. К. Острозькому і стала основою для видання Острозької Біблії в 1580 р.

Гера – у давньогрецькій релігії – богиня покровителька сімейного життя.

Глосолалія (від грецьк. *glossa* – незрозуміле слово і (*alien* – говорити) – поняття, яке використовується в деяких конфесіях для позначення розмови віруючого з Богом «незнайомою» мовою при сходженні на нього Святого Духа. Згідно з уявленнями п'ятидесятників глосолалія є обов'язковою ознакою хрещення Святим Духом, його «зовнішнім свідченням».

Голгофа (від араб. досл. – череп) – пагорб поблизу Єрусалиму, на якому, за євангелістами, був розп'ятий на хресті Ісус Христос. Є символом мук, страждання, терпіння у християнстві.

Гор – у давньоєгипетській релігії – бог-покровитель влади фараонів,

Гугеноти (від нім. Eidgenossen – соратник) – прихильник кальвінізму у Франції в XVI-XVIII стст.

Гурдвар – сикхський храм, центр релігійного і громадського життя сикхів. Головний Гурдвар – «Золотий храм» знаходиться в м. Амрітсарі в штаті Пенджаб (Індія).

Гуру (від санскр. – guru – духовний наставник, вчитель) – глава релігійної громади сикхів, першим з яких вважається засновник сикхізму індійський поет Нанак (1469-1539 рр.). Останній, десятий гуру Говінд Сингх (1666-1708 рр.) провів реформу сикхізму, передавши владу гуру сикхській військово-релігійній організації хальсі.

Гусити – учасники національно-визвольної боротьби в Чехії на чолі з Я. Гусом, які в першій половині XV ст. виступили проти засилля німецьких феодалів і Католицької церкви. Гусити сприяли створенню передумов для Реформації у Європі.

Дажбог, Даждьбог – у давніх слов'ян – бог сонця. У РУНВірі – ім'я, під яким бог явився українцям, вічна енергія свідомого і несвідомого буття, свідомість світу і свята правда.

Даосизм (кит. «дао цзя» – школа дао) – одна з основних (поряд з конфуціанством) релігійно-філософських течій Китаю. Виник у другій половині I тис. до н. е. Засновник Лао-цзи.

Демонологія (від грецького daimon – дух, божество та logos – вчення) – наука, яка займається вивченням питань, пов'язаних із походженням зла, діяльністю сатани та інших демонів і протидією їм.

Деномінація (від лат. denominatio – дослівно «зміна імені») – перехідний тип релігійної організації, який залежно від характеру виникнення та спрямованості еволюції має риси церкви та секти.

Державна церква – форма (модель) державно-церковних відносин, констатуючою ознакою якої є юридично закріплене панівне, привілейоване становище одного із віросповідань (церкви), які діють у країні. Частково або повністю реалізується з державного бюджету. Статус державної церкви закріплено в конституціях майже 40 держав світу (Англія, Греція, Ісландія, Норвегія, Швеція, Данія, Португалія, Ірак, Іран, Пакистан та ін.).

Десять заповідей, Декалог – релігійно-моральний кодекс, що лежить в основі юдаїзму і християнства. Поданий у Біблії в двох варіантах (Вих. 20: 2-17 та Второз. 5: 6-21). Десять заповідей дані людям самим Богом; вони є основою Божественного Закону та ознакою Завіту з «обраним» народом.

Джайнізм – релігія, що виникла в Індії у VI ст. до н. е. й існує досі там та в Шрі Ланці. Назва походить від імен Махавіра («великий герой») і Джіна («переможець»), що були надані проповіднику Вардхаману – засновнику цієї релігії.

Джихад (араб.) – зусилля у справі поширення ісламу. Спочатку джихад розглядали як газават (від араб. «набіг» – війна за віру). Боротьба за віру визначається настановами Мухаммеда: не єднатися з язичниками і приводити їх до віри співом, «мудрістю і напучуванням»; вести з ворогами ісламу захисну війну; нападати на невірних завжди і всюди, за винятком священних місць. Загинутим під час джихаду обіцяно райське життя.

Дзен-буддизм (япон. – дзен, кит. – чань, від санскр. – дх'яна, тобто «медитація») – одна з найбільш впливових буддистських шкіл на Далекому Сході. Базовими ідеями є практика «передачі істини від серця до серця» і вчення про «раптове просвітлення».

Диякон (від грецьк. *diakonos* – служитель) – найнижчий ступінь священства.

Дієцезія (те саме, що й єпархія) – церковно-адміністративна одиниця Римокатолицької церкви, яку очолює правлячий єпископ.

Діоніс – у давньогрецькій релігії – бог-виноградарства.

Догмати (від грецьк. *dogmatos* – думка, вчення) – основні положення віровчення тієї чи іншої релігійної конфесії, що визначаються як вічні й незмінні істини, встановлені Богом і обов'язкові для віри в них усіх віруючих. Догмати не підлягають критиці і мають у віровченні силу абсолютного авторитету. Їх заперечення розцінюється церквою як ересь і піддається анафемі. Християнські догмати були встановлені на двох перших Вселенських соборах. 12 основних догматів християнства подаються у так званому Нікео-Константинопольському «Символі віри». Це вчення про триєдиність Бога, Боговтілення, вознесіння, хрещення, спокуту, безсмертя душі тощо.

Дурга (буквально – віддалена, недосяжна) – дружина Шиви, втілення його енергії, одна з найпопулярніших богинь в індуїзмі. Під ім'ям Деві виступає об'єктом поклоніння шактистів у тантризмі.

Дух – за релігійними і міфологічними уявленнями – безплотна, надприродна сутність, яка уособлює людське мислення, свідомість, психічні здібності, тобто особливе, нематеріальне начало, розумне і самодостатнє.

Душа – у найдавніших віруваннях – таємнича «чуттєво-надчуттєва» істота, що уявлялася носієм життя та деяких важливих станів людського тіла; у психології та буденній свідомості – внутрішній світ людини, її переживання, риси особистості. Душа належить трансцендентному, дається людині Богом.

Дхарма (санскр.), **дхамма** (палі) – дуже важливий термін не тільки буддизму, а й всієї індійської філософії. Виділяють 5 груп основних значень терміна: 1) доктрина, вчення; в буддизмі – вчення Будди; 2) правило; правильна поведінка, справедливість, закон; 3) умова, причина; 4) феноменальне; 5) вища реальність – спалах психофізичної енергії.

Езотеричний (від грецького *esoterikos* – таємний, внутрішній) – той, що належить лише посвяченим у таємниці.

Еклезіологія (від грецького *ekklesia* – зібрання, церква і *logos* – вчення) – богословське вчення про церкву як містичне «тіло Христове», як духовний організм, життя якого неможливо втиснути у вузькі рамки земного буття.

Екуменічний рух (від грецьк. *oikumene* – заселена земля, світ) – об'єднавчий рух християнських церков, започаткований протестантизмом на Единбурзькій Всесвітній місіонерській конференції 1910 р.

Енергети – люди, які працюють безпосередньо з енергією, котру модулюють в собі і потім викидають її, певним чином впливають на навколишніх. Різновидом енергетів є т. зв. екстрасенси.

Енкі – у релігії народів Дворіччя – бог землі, мудрості.

Енліль – у релігії народів Дворіччя – бог плодючості, життєвих сил.

Енцикліка (від пізньолат. *encyclicus* – окружний, загальний) – спочатку було як окружне послання єпископа. У сучасному католицизмі – послання Папи Римського до церковної ієрархії або до всіх католиків, присвячене найбільш важливим релігійним, моральним, суспільно-політичним проблемам. Енцикліки пишуться латинською мовою і називаються за першими двома словами тексту.

Есхатологія (від грецького *eschatos* – останній, *logos* – вчення) – релігійне вчення про кінцеву долю людства і світу. Складовими є уявлення про Царство Боже на землі, про антихриста, воскресіння мертвих, страшний суд, рай, пекло та ін. В сучасних умовах є також однією з тем футурології.

Єва, Ева (староєвр. Хава – та, що дає життя) – згідно з Біблією – перша жінка на Землі, прамати людства, створена Богом на 6-й день його творіння з ребра Адама і приведена йому як дружина. За непослух Бог вигнав Єву разом з Адамом із раю і засудив їх. Єва за свій гріх мала «в болях ... народжувати дітей», а чоловік буде панувати над нею.

Євангелія (від грецького euangelion – блага вість) – ранньохристиянські твори, які оповідають про життя Ісуса Христа, розкривають зміст його вчення. Нині відомо понад 30 Євангелій. Але тільки 4 із них увійшли в канонічний текст Нового Завіту – Євангелії від Матвія, від Марка, від Луки і від Івана. Їхнє затвердження відбулося на I Вселенському Нікейському соборі 325 р.

Єресі (від старогрецьк. aíresis – відбір, переконання, осягання) – релігійні вчення, відмінні від офіційної доктрини та організації.

Жрецтво (від старослов. «жрети» – приносити жертву) – група людей, яка в політеїстичних релігіях виконує функції посередника між віруючими і надприродними силами, а також здійснює релігійні обряди.

Завіт, Заповіт (давньоєвр. berit, грецьк. diatheke – союз, угода) – поняття Біблії, яке означає сакральний союз Бога з людством. За Біблією, початок Завіту – перебування перших людей у раю, розірваний внаслідок гріхопадіння. Завіт відновився через праотців та пророків Ноя, Авраама, Мойсея. Проте через людську гріховність цей Завіт не був досконалим. Тому Бог через Ісуса Христа та його викупну жертву здійснив «Новий» (порівняно з попереднім, «Старим») Завіт, зразок істинного богооб’явлення. Бог визначив умови Завіту, обіцяючи людям певні благословення. Новий Заповіт з Господом укладається через таїнство хрещення і поновлюється через таїнство причастя.

Зак’ят (араб.) – податок на майно і прибуток, що встановлений шариатом і вважається одним з обов’язків кожного мусульманина; податок на користь бідних.

Зевс – у давньогрецькій релігії – бог неба, верховний бог.

Ібіс – в ісламі – ім’я біса, що спочатку був одним зі створених із вогню ангелів, але відмовився вклонитися Адамові, якого сотворив Аллах з праху, і був за це скинутий з небес.

Ігумен (від грецьк hegumenos – той хто веде, керуючий) – настоятель православного або католицького чоловічого монастиря.

Ід аль-фітр (араб. – свято розговіння) – друге за значенням свято мусульман на честь завершення посту місяця рамадан. Полягає у спільній молитві, святковій трапезі і роздавання милостині біднякам та у відвідуванні могил пращурів.

Ідол (від грецьк. eidolos – маленьке зображення) – виготовлений із каменя, дерева чи ін. матеріалу предмет, що зображає, уособлює божество і є об’єктом поклоніння у політеїстичних релігіях.

Ілюзорно-компенсаторна функція релігії – полягає в тому, що релігія для віруючого – насамперед компенсація (хай навіть ілюзорна) усіх тягот його земного буття, тобто у свідомості релігійної людини здійснюється перетворення

тяжкої дійсності у специфічне бачення в уяві раю, ідеального і справедливого світу.

Імам (від араб. «амма» – стояти попереду) – духовний керівник, голова мусульманської громади.

Інграма – несвідоме враження, котре містить фізичний біль чи больові емоції. Інграми накопичуються з часом і переходять з досвіду минулих життів. Фігурує у Церкві Саєнтології.

Індуїзм – поширена в сучасній Індії релігія, що є результатом загальноіндійського історичного та етнічного синтезу. Індуїзм сформувався у середині I тис. н. е. внаслідок еволюції і злиття ведичних і брахманських традицій. В основу віровчення покладено релігійно-філософські ідеї брахманізму (карма, сансара, мокша, реінкарнація). Найпоширеніші й головні боги: Брахма, Вішну, Шива.

Ініціація (від лат. *initiare* – посвячувати, вводити в культові таїнства) – вікові обряди посвячення в члени громади, племені, які проводились шляхом суворих фізичних випробувань.

Інок – узагальнена назва ченця в православ'ї.

Інтегративна функція релігії – здійснює збереження і зміцнення існуючої соціальної системи, наприклад, православ'я у дореволюційній Росії.

Інтеграційна функція релігії – виконує роль згуртування одновірців.

Ісіда – у давньоєгипетській релігії – богиня плодючості.

Іслам (від араб. покірність, віддання себе Богу) – світова релігія. Виник у VII ст. в Аравії. Засновник Мухаммед. В мусульманській громаді всі сторони життя людини і суспільства регламентовані релігією. Основа віровчення: визнання єдинобожжя і пророчої місії Мухаммеда, молитва (саят), піст (саум), податок на користь бідних (закят) і паломництво (хаджж). Поділяється на такі основні течії: хариджисти, шіїти, мурджіти, мутазиліти і сунніти.

Іудаїзм, юдаїзм – одна з національних монотеїстичних релігій, поширена головним чином серед євреїв. Формування юдаїзму починається у II тис. до н. е. на принципово новій релігійній концепції – ідеї єдиного Бога-творця і Володаря Всесвіту.

Йом-Кипур, судний день – день спокути й очищення від гріхів, скоєних протягом року, абсолютного 25-годинного посту в юдаїзмі. Завершує 10 днів каяття, які відкриває рош-гашана.

Кааб (араб. досл. – куб) – головне святилище ісламу, будівля у центрі «Заповідної мечеті» у Мецці. У східному куті будівлі в кладку вмурований

«чорний камінь», нібито посланий Аллахом з неба. Мусульмани усього світу звертаються обличчям у бік каабу.

Каббала (від давньоєвр., досл. – переказ) – теософське релігійно-містичне вчення з елементами магії, спрямоване на осягнення «справжнього», потаємного сенсу Тори та інших священних книг юдаїзму.

Кагал (євр., досл. – община) – форма самоврядування єврейського населення в Польщі XVI – XVIII ст. та в Російській імперії з 1772 до 1844 рр.

Калі (буквально – чорна, темна, темно-синя) або **Махакалі** (Велика Калі), а також **Ш'яма** (Чорна) – одне із імен дружини Шиви, образ якої відтворює найбільш грізну сторону характеру богині, бо, начебто, вона з'явилася на світ з образу Дурги, коли та була дуже розгніваною, і тому має чорний колір. Поклоніння Калі, особливо серед індійських тантристів, має давню традицію.

Канон (від грецького *kanon* – правило, зразок) – у релігійному контексті – установлення щодо віровчення, догматики, культу, церковної організації, що ведуться від апостолів, Отців церкви або вироблені церковними соборами; церковна традиція як зразок. Має догматичний характер. У християнстві канонами є: Символ віри, вчення Ісуса Христа та апостолів, книги Святого Письма, правила літургії і обрядів та ін. Канон є джерелом і виявом віровчення, культу та церковного права.

Кардинал (від лат. *cardinalis* – головний) – другий за значенням член після Папи в Римо-католицькій церкві.

Карма – ідеальна субстанція в культурах східного типу, що безпосередньо впливає на долю людини і формується завдяки рівню духовної досконалості та вчинкам людини, здійсненим у попередніх і в цьому життях.

Карма (від санскр., досл. – дія, обов'язок, відплата) – цим словом у брахманізмі, буддизмі та індуїзмі називають особливу містичну силу або неодмінно автоматично діючий «закон відплати», згідно з яким поведінка людини в реальному житті, її вчинки зумовлюють її нинішню долю і наступний стан її душі. За найбільш праведне життя людина може досягти мокші, тобто спасіння або звільнення. Це такий стан її душі, коли вона, звільнившись від циклу народжень і смертей, зливається із всезагальною душею, з Богом. У буддизмі такий стан називається нірваною.

Катакомби (від грецьк.-гальськ. *kata* і *tumba* – досл. «під могилою») – місця для поховань, які влаштовувались у покинутих копальнях. За доби гонінь на християн використовувались як місця молитовних зібрань. Найвідоміші катакомби знаходяться у містах Рим, Неаполь, Сіракузи та ін.

Кейс – загальний термін для людини, яка продовжує терапію. Цим словом у Церкві Саєнтології позначають її стан. Кейс людини – це те, як вона реагує на навколишній світ.

Кеуалькоатль – в ацтеків – бог покровитель жреців, знань.

Кірка, кірха (від нім. Die Kirche – храм, церква) – материнський храм, для якого характерні строгі форми і скромний інтер'єр.

Клір – у саєнтології – людина без аберацій, позбавлена інграм. **Кольори магії** – наріжний камінь усіх досліджень, пов'язаних з магією. Розташовуються на променях зірки таким чином: білий – психоматична магія через виділення енергії; чорний – психоматична магія через поглинання енергії; блакитний – магія води; червоний – магія вогню; зелений – магія живої природи, рослинна магія; сірий – магія неживої природи, каменю, неорганічного світу; фіолетовий – «нічна» магія, магія мертвої природи, «цвинтарна», некриматична; жовтий – магія сонячного світла, зірок; синій – магія простору; оранжевий – магія часу.

Клір (від грецьк. kleros – досл. жереб) – у християнській церкві узагальнена назва священнослужителів.

Ковчег заповіту – головна святиня юдаїзму, що знаходилась в Єрусалимському храмі, із руйнуванням котрого ковчег заповіту був знищений. Це – скриня, в котрій зберігалися скрижалі із заповідями Мойсея, посуд з манною, жезл Аарона.

Комунікативна функція релігії – полягає у підтримуванні зв'язків між віруючими шляхом створення почуття віросповідної єдності під час релігійних дій, в особистому житті, сімейно-побутових відносинах, у межах клерикальних організацій.

Конклав (від лат. cum clave – дослівно «закриті на ключ») – зібрання кардиналів, яке здійснюється відразу після смерті Папи для обрання нового.

Конфесія (від лат. confessio – визнання, сповідь) – належність до будь-якої церкви, релігійної організації, яка має своє віровчення, культову практику та організаційну структуру.

Конфірмація (від лат. confirmatio – зміцнення) – таїнство миропомазання у Католицькій церкві над дітьми 7-12 років у присутності їх батьків і родичів: у протестантизмі не має містичного смислу й означає досягнення молодими людьми церковного повноліття (14-16 років) і як свідоме прийняття ними християнської віри та включення їх до складу релігійної громади.

Конфуціанство (власне «жу цзя» – школа вчених книжників) – релігійно-філософська течія Китаю, заснована Конфуцієм у VI ст. до н. е.

Коран (араб. «аль-куран», досл. «те, що читають») – священна книга мусульман, поділяється на 114 розділів (сур), а ті в свою чергу – на аяти. При житті Мухаммеда існував Коран в усній формі, а після був записаний. Містить настанови, повчання, правила, заборони, накази культового, етичного, юридичного, господарського характеру.

Кукулькан – у народу майя – бог вітру.

Курбан-байрам (араб.-тур. Ід аль-адха) – свято жертвопринесення тварин, головне свято мусульман у пам'ять про те, що Ібрагім був готовий принести Аллаху свого сина Ісмаїла. М'ясо тварин віддають бідним. До ритуалу свята входить спеціальна молитва, відвідання могил предків, поновлення одягу. Триває 3–4 дні.

Лавра (від грецьк. *laura* – досл. – прохід) – назва великих і найбільш впливових православних чоловічих монастирів, підпорядкованих у своїй діяльності вищій церковній владі. В Україні є дві лаври: Києво-Печерська (з 1182 р.) і Почаївська (з 1833 р.).

Лама (від тибет. – вищий, небесний) – спочатку так називалися вищі ієрархи ламаїстської церкви в Тибеті, опісля – всі буддистські ченці в Монголії, Бурятії, Туві, Тибеті. Поділяються на вищих – гелун, середніх – гецул, нижчих – баньді. Якщо останній вважається представником Будди на землі, то вищі – втіленням будд і бодхисати, безгрішним і непогрішимим, з надприродними властивостями і здатністю спілкуватися з неземним світом.

Ламаїзм, тибетський буддизм – незалежний різновид махаяністського напряму в буддизмі, що сформувався в Тибеті у VII–XIV ст. у поєднанні махаяни із релігією тибетців бон-по (форма шаманізму). Засновником є лама Цзон-каба (XIV–XV ст.). Поширений серед тибетців, монголів, бурятів, тувинців і калмиків. На відміну від буддизму має ускладнену обрядовість із повною покірністю ламі. Акцентує на прийдешньому Будді-Майдарі, який покарає грішників і нагородить за релігійні заслуги гідних, встановить справедливе життя. Розроблено вчення про «10 чорних гріхів» і «10 білих чеснот» як основу моралі. Нинішній глава ламаїзму – вищий духовний авторитет Далай-Лама XIV (буддистський монах Тензін-Г'яцо).

Легат (від лат. *legatus* – посланець, посланник) – духовна особа, яка виконує в будь-якій країні особливе, постійне чи тимчасове доручення Папи.

Літургія (від грецьк. *litos* – загальний, *ergov* – справа) – обідня, найголовніше християнське богослужіння у християн. Є трьох видів: Івана Золотоуста, Василя Великого та літургія раніш освячених дарів (Григорія Двоєслова). Обов'язковий елемент для всіх літургій – здійснення таїнства причастя (євхаристії). У православ'ї складається з трьох частин: проскомідії, літургії оголошених та літургії вірних. У католицизмі складається із двох частин і є коротшою.

Люциферіанці – сатаністи, віровчення яких являє собою синтез сатанізму з язичництвом. Люцифера вони вважають богом, що втілює у собі гармонію, мудрість, свободу і добро. Християнство ототожнюється ними з дисгармонією та злом. Борються з християнством не тільки ідеологічно.

Магія (від грецьк. *mageia* – чаклунство) – віра в існування надприродних засобів впливу на природу, довколишній світ шляхом чаклунського дійства за допомогою заклинань, жертвоприношень, обрядів, табу, ритуальних піснеспівів тощо.

Мантра (від санскр. «манас» – розум або зумовлена свідомість і «трайяті» – вивільнювати) – «розум або свідомість, що очищуються». Тобто, мантрами називаються звуки або слова, які можуть впливати на стан тіла, енергію та свідомість, наприклад, вірші з ведичних текстів чи ін. Тантристи вважають, що за допомогою мантри очищується внутрішній простір для того, щоб у нього ввійшов Бог.

Мантри (санскр.) – вірші з ведичних текстів, які використовуються як заклинання і чарівні формули.

Мардук – верховний бог вавілонян.

Махді (араб. – ведений) – особа, яка йде вірним шляхом під керівництвом Аллаха і має сповістити про кінець світу.

Медина – назва міста Ясриб, куди у 622 р. переселився Мухаммед, де заснував першу мечеть й оголосив значну частину Корану та сформував іслам як самостійну релігію. Була першою столицею ісламської держави.

Медіум – посередник між людьми і світом духів, який нібито має можливість викликати душі померлих.

Мекка – головне священне місто мусульман, де починав своє проповідництво Мухаммед, тут він оголосив старе святилище Каабу головною святинею ісламу й заповів туди хаджж.

Меркурій – у давньоримській релігії – бог торгівлі.

Мечеть (араб, «масджид» – місце поклоніння) – релігійно-культува будівля, в якій моляться мусульмани. Має кілька мінаретів-башт, з яких муедзин закликає до молитви – азан (п'ять разів на день).

Міжнародне товариство свідомості Крішні – модернізований варіант однієї з гілок вішнуїзму – релігії чайтанітів. Створене у 1966 р. в Нью-Йорку Абхаєм Чаран Де (1896-1977 рр.) або А. Ч. Бхактіведантою Свами Прабхупадою – його чернече ім'я, індійцем, що народився в Калькуті. Лідери МТСК стверджують, що воно являє собою універсальний релігійно-культурний рух.

метою якого є: пропаганда ведичного знання (космологічних, антропологічних, соціальних та медичних концепцій); поширення свідомості Крішні (уявлень про Бога та способи відданого служіння йому – бхакті-йогу); поширення брахманічної культури, яка включає чесність, контроль за почуттями, терпимість та повне знання й віру в Бога. В основі релігійної догматики МТСК – віра в Крішну як верховну особу Господа та проповідь необхідності відданого служіння йому, бо Він – першопричина всього, що існує, творець усього життя. Все ґрунтується на енергії, що йде від Крішні. Мета крішнаїтів – досягти спілкування з Крішною через практику уважного повторення мантри Харе Крішна, яку ще називають маха-мантрою. Мантра вказує на певний набір вібрацій, які звільняють розум від тривоги. Таке багаторазове (16 кіл мантри по 108 намистин в колі) повторення мантри на честь Крішні, як вважається, приводить людину до духовного вдосконалення. В Україні на 2011 р. діяли 41 зареєстрована і 7 незареєстрованих крішнаїтських громад, 30 проповідницьких центрів, духовна академія, понад 30 благодійних місій, а всього крішнаїтів в Україні – понад 40 тисяч.

Містика – у широкому розумінні – вчення про таємниче і надчуттєве; у вузькому – віра в безпосереднє надчуттєве спілкування людей із силами природи.

Мітра – у давньоіндійській релігії – бог сонця.

Міф (від грецьк. *mythos* – розповідь, переказ) – 1) символічні уявлення людей про світ; 2) витвір наївної віри на чуттєвому рівні; 3) оповідання про богів і «культурних героїв».

Монотеїзм (від грецьк. *monos* – єдиний, *theos* – Бог) – форма вірувань і культу, що полягає у поклонінні єдиному Богу.

Моці – рештки померлих, які збереглися тривалий час нетлінними, що, за релігійною уявою, засвідчує їхню святість.

Мулла – служитель культу в ісламі з функціями вчителя у релігійних навчальних закладах.

Муфтії – вища духовна особа у суннітів.

Нагірна проповідь – за Євангеліями, проповідь Христа на горі перед апостолами. Це – стислий виклад соціальних і моральних принципів первісного християнства; розкриття істотної відмінності Нового Завіту від Старого; переосмислення моральності на засадах любові – центральної для християнського віровчення категорії. В Нагірній проповіді підноситься значущість у суспільстві тих, хто духовно великий, хто вирізняється блаженством. Зміст Нагірної проповіді є своєрідним пошуком гуманістичного розв'язання проблем людини.

Намаз (перс.), **саят** (араб.) – мусульманська канонічна молитва, яку виконують п'ять разів на день, котрій передують обов'язкове ритуальне вмивання.

Натуралістична теорія походження релігії – пояснює, що релігія породжується внутрішніми потребами людського організму, його фізіологічними (біологічними) процесами. Основні творці: З. Фройд, Е. Фромм.

Нептун – у давньоіндійській релігії – бог морів.

Нетрадиційний релігійний або містичний культ чи неорелігія – релігійна чи містична організація, культурно, ментально не укорінена в Україні, історично не успадкована нашим народом від попередніх поколінь, не притаманна його релігійній духовності. На 2011 р. в нашій країні налічувалося 2037 громад неорелігій, що становило 5,65 % від усієї релігійної мережі країни.

Нунцій (від лат. nuntius – вісник) – постійний дипломатичний представник (посол) Апостольської столиці в державі, з якою остання підтримує дипломатичні відносини, а також нунцій здійснює нагляд за діяльністю Римо-католицької церкви у країні його перебування.

Нут – у давньоєгипетській релігії – богиня неба.

Обітована земля – земля ханаанейн, амореян, хіввеев та інших стародавніх племен, що за старозавітною традицією була обіцяна Яхве синам Ізраїлевим (Вих. 3. 8). Елемент заповіту між Яхве і народом Ізраїля. Завойована Ісусом Навином.

Обіцяна земля – згідно з біблійною традицією земля, обіцяна Авраамові Яхве. Елемент двосторонніх зобов'язань між Яхве і обраним народом. Бог віддає йому землю від ріки Єгипетської (сучас. р. Ваді ал-Аріш, яка відокремлює Палестину від Синайського півострова) до «великої ріки Євфрат» (Бут. 15. 18:21), а народ зобов'язується шанувати Бога і виконувати його настанови.

Обрізання – релігійно-магічний обряд відрізання крайньої плоти статевого органа чоловіків. В юдаїзмі центральний, з точки зору етноконфесійної належності, обряд, ознака завіту між Яхве і обраним народом. Здійснюється моєлом на восьмий день після народження малюка.

Обряди релігійні – сукупність символічних індивідуальних або колективних дій віруючих, яка об'єктивує їхні релігійні уявлення і спрямована на встановлення двобічних відносин між людиною і надприродними об'єктами. Центральне місце в обрядових діях належить богослужінню.

Окультизм (лат. occultus – прихований, таємний) – містичне вчення про безособові надприродні сили, які можуть персоніфікуватися під впливом ритуальних дій і можуть бути підпорядковані досконалій людині.

Оракул – місце божественних пророцтв; пророк, жрець.

Ортодоксальні дияволопоклонники – це сатаністи, які служать Дияволу як втіленню зла. Ці слугителі темних сил вважають, що вони борються із силами

добра, яких очолює християнський Бог. Їхні догмати і культові дії є антиподом християнства, бо побудовані на дзеркальному відображенні останнього: вшануванні не Бога, а Сатани, читанні Біблії навпаки, проведенні чорних мес з використанням чорних свічок, перевернутих розп'ять тощо. Сатаністи інших течій називають їх «перевернутими християнами». Ці сатаністи схильні до актів вандалізму, принесення у жертву живих істот, хуліганських та інших протиправних дій.

Осіріс – у давньоєгипетській релігії – бог плодючості, покровитель і суддя мертвих.

Основні типи мотивів вступу людей у неокульту – поняття причин вибору неокульту, визначаються за результатами соціологічних досліджень і дозволяють виділити такі головні мотивації: соціальні, моральні, психофізіологічні, інтелектуальні, практичні.

П'ятикнижжя Мойсея, Тора (від давньоєвр. – вчення, закон) – назва перших п'яти книг Старого Заповіту: Буття, Вихід, Левит, Числа, Второзаконня. Описують, у сакранізованій формі, походження світу та людства; виникнення єврейського народу і встановлення його священного союзу (заповіту) з Богом; історію оселення євреїв у «обіцяній землі» – Палестині та їхні взаємини з іншими народами; становлення давньоєврейської релігії – культу Єгови. Авторство цих книг приписується пророкові Мойсеєві.

Папа Римський (від грецьк. παπας, лат. папа – батько, наставник, вихователь) – глава Римо-католицької церкви і верховний правитель держави-міста Ватикан. У церковній реєстрації на сьогодні фігурує 265 Пап. Нинішній Папа – Бенедикт VI (Йосиф Рацінгер). Назва «Папа» утвердилася з IV ст.

Папоцезаризм – намагання Західної, Римської церкви в особі Пап здійснювати владу в церкві й одночасно над світськими володарями. Характерний для середньовічної Європи.

Пасха, Великдень – свято свят християн, встановлене на честь «чудесного воскресіння» розп'ятого на хресті Ісуса Христа. Але корені цього свята слід шукати в давньоіудейських віруваннях, коли щорічно в період весняного отелення тварин євреї-тваринники, прагнучи заручитися покровительством духів пустелі, приносили їм в жертву перше народжене ягнятко, звідси і пішла назва свята пейсах – умилоствлення. З розвитком юдейського культу Бога Яхве свято стало пов'язуватися з виходом їх з єгипетського полону, із очікуванням месії. Проте умилоствлену жертву-ягня в християнстві замінив Агнець Божий – Ісус Христос, який у перших семи століттях зображувався на іконах у вигляді ягняти. Спочатку християни відзначали свою Пасху одночасно з юдейською. Тільки на Нікейському соборі (325 р.) було визначено, що Пасха має відзначатися в першу неділю після весняного рівнодення і наступного за ним повного місяця. Саме тому Пасха є «мандрівним святом».

Патріарх (від грецьк. patriarches – праотець, родоначальник) – духовний сан верховних ієрархів у ряді християнських церков; глава автокефальної церкви у православ'ї.

Патріархат (від грецьк. pater – батько, arche – влада, начало) – церква, керована патріархом. В середині 1990-х рр. серед офіційно визнаних автокефальних помісних церков вселенського православ'я таких налічувалось дев'ять.

Пачакамак – верховний бог, інків.

Пересопницьке Євангеліє – рукописний переклад чотирьох Євангелій «из языка болгарскаго на мову рускую». Створено в 1556-1561 рр. в Пересопницькому Пречистенському монастирі (нині Рівненська область). Переклад створив архімандрит монастиря Григорій, а переписав чернець Михайло. Було власністю монастиря, а згодом – гетьмана Івана Мазепи, Переяславського собору. Зберігається у Центральній науковій бібліотеці НАН України. Національна святиня.

Перун – у давніх слов'ян – бог блискавки, грому.

Подвір'я – представництво окремої православної церкви на канонічній території іншої церкви, наприклад, подвір'я Єрусалимської церкви у Москві.

Політеїзм (від грецьк. poly – багато, theos – Бог) – форма вірувань і культу, що полягають у поклонінні багатьом богам.

Понтифікат – термін перебування на посаді Папи Римського, одним із титулів якого від V ст. є «верховний понтифік».

Преклір – у саєнтології – людина, яка йде шляхом кліра.

Примас (від лат. primas – першенствуючий) – в католицькій і англіканській церквах цей титул належить єпископу, який має вищу владу щодо духовенства певної країни.

Прозелітизм – намагання навернути в свою релігію послідовників інших віровчень.

Психотехніки – люди, які живляться чужою вірою, організують різні групи, де отримують енергію для магічних операцій від новачків. Сприяють створенню так званих «егрегорів» (астральних форм, що відображають колективні прагнення та вірування групи людей, об'єднаних єдиною духовною практикою).

Пта – у давньоєгипетській релігії – бог мистецтв.

Пурим (від давньоєвр. пур – жереб) – свято на честь врятування євреїв від загрози знищення злим вельможею Аманом у часи перського царя Артаксеркса (IV ст. до н.е.).

Ра – у давньоєгипетській релігії – бог сонця.

Рабин (від давньоєвр. «раббі» – мій учитель) – священнослужитель в юдаїзмі. В середньовічній Європі, в тому числі в Україні, очолював єврейську громаду і виконував також адміністративні функції.

Рай і пекло – за релігійними уявленнями місця перебування душ померлих залежно від поведінки в земному житті. Рай – це нагорода, «блаженство» за наслідування приписам своєї релігії і духовенства. Пекло – покарання за їх недотримання.

Рама (санскр. – прекрасний, як місяць) – в індійській міфології сьома аватара Вішну, в якій він звільняє людей і богів від тиранії царя ракшасів (демонів) Равани; головний герой старого індійського епосу «Рамаєна».

Регулятивна функція релігії – створює певну систему норм і цінностей духовної культури, специфіка яких полягає, насамперед, у збереженні й закріпленні віри у надприродне, підпорядковуючи цьому завданню й сімейно-побутові стосунки, традиції, звички.

Реінкарнація – релігійне уявлення про посмертний перехід душ від однієї істоти до іншої – людини, тварини, іноді рослини.

Реінкарнація – релігійне уявлення, котре в багатьох релігійних та містичних вченнях вважається перевтіленням душ після смерті з одного тіла в інше.

Релігієзнавство – галузь науки, що досліджує феномен релігії. Релігієзнавство як комплексна галузь наукового знання досліджує суспільно-історичну природу релігії, механізм її соціальних зв'язків з економічними, політичними і духовними структурами суспільства, вплив на особистість віруючих у контексті конкретних історичних умов.

Релігійна свідомість – складова релігійної психології та релігійної ідеології. Перша – це сукупність властивих масі віруючих уявлень, почуттів, настроїв, традицій, пов'язаних із певною системою релігійних ідей; друга – це відносно чітка система ідей, розробленням та пропагандою яких займаються релігійні організації, професійні служителі культу й богослови.

Релігійний або містичний новітній культ або неокульт – загалом – релігійна чи містична організація, що виникла у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Релігійний культ (від лат. cultus – догляд, поклоніння) – сукупність символічних дій, за допомогою яких віруючий намагається вплинути на надприродні об'єкти.

Релігійні вчення – належать до системи богослов'я, де теоретично обґрунтовуються релігійні цінності.

Релігійні організації – об'єднання послідовників тієї чи іншої релігії, що виникають на основі спільності вірувань (догматів) та обрядів.

Релігійні почуття – сталі й тривалі емоційні стани, об'єктом яких є Бог, надприродні істоти, релігійні цінності.

Релігія (від лат. religio – благочестя, побожність, святиня, предмет культу, – та в свою чергу, – від relegere – збирати воедино, – та від religare – зв'язувати разом, зв'язок) – це не стільки особисте благочестя, хоч це також має місце, скільки те, що об'єднує людей спільними обрядами, ритуалами і віруваннями. З іншого боку, релігія – це форма суспільної свідомості та індивідуального світогляду, що ґрунтується на вірі в існування надприродного світового начала, яке створило матеріальний світ і може волонтаристично втручатись у перебіг подій у ньому, в його закономірності та причинно-наслідкові зв'язки. Або, релігія – це універсальне духовне явище у житті суспільства, що об'єднує за допомогою догматів, моральних і духовних цінностей певні верстви населення у ієрархічно побудовані релігійні організації. У релігієзнавчій літературі є понад 200 різних визначень релігії, тому понятійна фіксація змісту символічної системи релігії, вироблення релігієзнавчої мови – актуальна проблема сьогодення. Але саме це дасть можливість вийти за межі звуженого підходу до витлумачення суті релігії лише як віри в надприродне. Релігія не є відображенням якоїсь гостевості чи випадковості буття людини в світі, відходу її від нього, а навпаки – підтвердженням її входження в світ, самоусвідомлення себе як його невід'ємної частинки. Саме тому вона не забирає, а утверджує в людині людське.

Реформація (від лат. reformatio – перетворення, виправлення) – національно-визвольний та суспільно-політичний рух в Європі XVI–XVII ст., який знаменував перехід від Середньовіччя до Нового часу, від феодального до буржуазного ладу. Відбувався під релігійними гаслами, був спрямований на реформу Католицької церкви. Завдяки реформації виникає протестантизм.

Реформовані дияволопоклонники – це сатаністи, для яких Сатана є символом та засобом звільнення людини від моральних, соціальних та релігійних догм, а також повної реалізації свого Еґо. Найвідомішим представником цього напрямку є «Церква Сатани», котру заснував Антон Шандор ЛаВей у США в кінці 60-х років XX ст.

Ритуальники – маги, які користуються різними ритуалами, знаками, рунами тощо. Поділяються на дві групи: чаклуни та демонологи. Перші, шляхом проведення певного ритуалу (комплекс дій, маніпуляції з різними речами і речовинами та словесних формул), сенс якого вони далеко не завжди розуміють, намагаються увійти в резонанс із тими чи іншими надприродними силами для досягнення бажаного впливу. Для других метою проведення ритуалу є виклик

певного демона, бога чи духа, який потім виконує на тих чи інших умовах завдання мага.

Різдво Христове – одне з головних загальнохристиянських свят. У католицизмі відзначається 25 грудня, у православ'ї і греко-католицизмі – 7 січня. Різниця у датах – через різні стилі календаря. Основу свята становить євангельське сказання про народження Сина Божого Дівою Марією.

Рош-Гашана – свято нового року в юдаїзмі, яке відзначається восени (єврейське літочислення ведеться від створення світу, що за традицією сталося 3760 р до н.е.).

Рух Ошо – культ східного типу, який є синтезом західних релігій, різних течій індуїзму, техніки гіпнозу і медитації. Заснований у 1971р. в м. Пуна (Індія) індійським філософом і містиком Ошо (Раджніші Чандра Моханом (1931-1991 рр.)), перший ашрам, що в перекладі із санскриту означає комуна, громада, притулок, – став початком Руху Ошо, а згодом Ошо-центру. Просвітлена людина повинна поєднувати в собі енергійність грека Зорби (героя роману Н. Канадзакіса) та безпристрасне всевіддання Будди. Не втеча від земних спокус, а перемога над ними шляхом інтенсивного та вичерпного переживання – ось ідея вчення Раджніша. Він проголосив себе вище за Будду, Ісуса і Мухаммеда та стверджував: «Я – засновник єдиної релігії, решта релігій – обман». Він прийняв ім'я Бхагвана Шрі Раджніш (Ошо). У 1991р. у Києві створено Ошо-центр, котрий має кілька осередків в Україні, а чисельність членів, котрі практикують медитацію за Раджнішем та лікування за системою Рейкі і астрології, не перевищує кількості осіб. Але діяльність цих громад Ошо Раджніша з його культом статевих органів і сексуальних взаємин як засобу досягнення Бога сприймається серед широкого загалу як виклик традиційній моралі українського народу.

Саддукеї – одне з політичних і релігійних угруповань в Іудеї II ст. до н. е. - I ст. н. е., яке складалося з так званої «священицької аристократії», Саддукеї не визнавали віру у воскресіння мертвих, існування ангелів і духів, відкидали месіанські ідеї. Були противниками вчення Ісуса Христа.

Сангха – буддистська чернеча громада, що об'єднується у рамках одного монастиря.

Сансара (від санскр. – повторення народжень і смертей) – в індуїзмі і буддизмі уявлення про єдиний ланцюг переходів душі з однієї оболонки в іншу.

Сатанізм – релігійний напрям, який передбачає поклоніння якійсь демонічній істоті. Це може бути Сатана, Диявол, Люцифер, Вельзевул, Асмодей, Сет та ін. Перших трьох часто вважають за одну особу у трьох іпостасях. Віра в існування Сатани (Диявола, Люцифера) виникла у релігіях стародавнього Ірану та в юдаїзмі, набула поширення у середньовічній Європі як результат розвитку християнської демонології. Загально, сатаністи є своєрідним антиподом

християнства, хоч деякі їхні течії не вважають себе служителями сил зла. Сатаністи поділяються на: ортодоксальних дияволопоклонників: люциферіанців (прометеївців), реформованих дияволопоклонників (лавеївського типу). Ідеологами сучасного сатанізму вважають Алістера Кроулі (1875-1947 рр.) та Антона Шандора ЛаВея (1931-1997 рр.). Останній у 1966 р. написав «Сатанинську біблію» (192 ст., видану вперше у США у 1968 р. накладом 125 тис. примірників, котру зразу ж було розкуплено). І в тих же роках він заснував Церкву Сатани в Сан-Франциско. Чисельність сатаністів визначити важко, але за деякими даними тільки у США їх є 3 млн. На території України діють такі сатанинські групи: «Присвячений Сатані лицарський орден чорної меси», «Орден чорного кола», «Black Metal Mafia», «Зірка смерті», «Орден SA», «Партія сатаністів», «Церква сатани», «Чорне Братство». «Слов'янський язичницький рух», «Чорний орден», «Легіон темряви» із загальною чисельністю до 2 тис. осіб. Основні міста діяльності: Київ, Одеса, Харків, Львів та ін.

Сахаджа йога – неокульт східного походження. Повна назва «Всесвітня чиста релігія Вішва Нірмала Ахарма». Основою цього віровчення є культ «Живого Бога» Шрі Матаджі Нірмали Деві (доктора медицини і філософії, ученої із світовим іменем, індійки Нірмали Шривастави), яка й заснувала у 1970 р. Сахаджу йогу. Доктрина цього культу базується на синтезі «об'єднаних істинних знань усіх релігій світу» та відомих тантричних ідей і практиці т. зв. підняття енергії – кундаліні. Основну увагу Сахаджа йога приділяє особі Деві, тобто Н. Шриваставі, яка оголосила себе земним виявом божественної суті, «вчителькою всіх вчителів», втіленням усіх богів, які тільки є в енергетичних центрах (чакрах). Адептам культу обіцяється прихід «золотого століття», «нової ери істини». На 2011 р. в Україні налічувалося 8 зареєстрованих і 10 незареєстрованих громад Сахаджа йоги.

Сварог – у давніх слов'ян – бог вогню.

Світоглядна функція релігії – суть її в тому, що релігія намагається створити власну картину світу, визначити місце і роль людини в системі природи та суспільства.

Свобода в релігії – межі свободи, в яких, згідно з віросповіданням, може реалізуватися ініціатива та самодіяльність віруючих щодо тлумачення головних положень віровчення, відправлення культів.

Свобода віросповідання – законодавчо гарантоване право особистості вільно, без зовнішнього примусу обирати, сповідувати будь-яку релігію, задовольняти свої релігійні потреби, здійснювати інші культові дії відповідно до своєї релігійної орієнтації.

Свобода релігії – правові, суспільно-політичні, економічні можливості й гарантії для вільного самовизначення та самореалізації особистості, незалежного функціонування релігійних організацій та їх інститутів.

Свобода совісті – одна із фундаментальних загальнолюдських цінностей. У релігієзнавстві свобода совісті розглядається як право, що гарантує недоторканість совісті людини в питаннях ставлення до релігії, тобто право особистості на свободу мати, приймати, змінювати релігійні вірування за власним вибором або ж дотримуватись нерелігійних переконань; свободу індивідуально або ж спільно з іншими, публічно або ж приватно сповідувати свою релігію або вірування, брати участь у богослужіннях, обрядах, ритуалах, вільно поширювати свої релігійні або арелігійні погляди та переконання.

Свобода церкви – законодавчо закріплене й гарантоване державою право на вільну діяльність церкви та інших релігійних організацій в межах їх функціонального призначення, організаційно-управлінських потреб.

Секта релігійна (від лат. sekta – вчення, напрям) – течії, об'єднання віруючих, опозиційні щодо певних релігій, наприклад, в буддизмі, ісламі, християнстві та ін.

Септуагінта (лат. septuaginta – досл. сімдесят) – переклад Старого Завіту грецькою мовою у III-II ст. до н. е. для потреб єврейської діаспори. За легендою, здійснений за 72 дні 72 старійшинами на чолі з Аристеєм в Александрії на запрошення єгипетського царя Птолемея II Філадельфа. Містить крім канонічних текстів біля 10 апокрифів, котрі входять до православних і католицьких видань Біблії.

Сет – у давньоєгипетській релігії – бог зла.

Сикхізм (від санскр. сікх – учень) – одна з національних релігій Індії, поширена у північно-західній її частині, в основному у штаті Пенджаб. Виник наприкінці XV – поч. XVI ст. Засновник гуру Нанак (1469–1539 рр.). Віровчення ґрунтується на визнанні єдиного Бога; всі явища світу є проявом його сили; сикхізм вимагає також віри в гуру, засуджує кастовий поділ. Сикхи вимагають відділення штату Пенджаб від Індії.

Синагога (від грецьк. Synagoge – місце зібрань) – молитовний будинок і громада в юдаїзмі.

Синедріон (від грецьк. synedrion – зібрання, рада) – вищий політичний і судовий орган влади в Єрусалимі в I ст. до н. е. – I ст. н. е., який складався з представників жрецтва, світської аристократії і «законовчителів» Іудеї. На чолі синедріону стояв первосвященик. Засідав в Єрусалимському храмі в залі гацціт.

Синод (від грецьк. sinodos – зібрання) – дорадчі органи при православних патріархах, Папі Римському, главах інших церков.

Синтоїзм (япон. синто – шлях богів) – національна релігія японців, що сформувалась в VI-VII ст. на базі родоплемінних анімістичних культів і шаманства. Поклоняються сонму божеств і духів (камі). Найважливішою серед

божеств є сонячна богиня Аматерасу Омікамі. Священною книгою є збірник легенд «Кодзікі». Головний храм Ясукуні в Токіо.

Скит (від грецьк. asketos – подвижник) – тип монастиря, розташованого у віддаленому пустельному місці. В Україні діє близько 10 скитів.

Собор Львівський – собор, скликаний 8-10 березня 1946 р. з ініціативи партійно-державних органів влади для ліквідації Української греко-католицької церкви. З 8–10. 03. 1946 до 20. 11. 1989 рр. УГКЦ в Україні діяла нелегально.

Сома – у давньоіндійській релігії – бог місяця.

Соціологічна теорія походження релігії – пояснює, що розуміння людської природи принципово неможливе без вивчення суспільства, у якому діє людина. Основоположник – Е. Дюркгейм.

Спіритизм (лат. Spiritus – душа, дух) – загально – віра у посмертне існування душ і можливість контакту за допомогою медіумів.

Ставропігія (від грецьк. – хрест і стверджую) – право духовних закладів, установ (монастирів, інститутів) на особливу самостійність у діяльності. Підпорядковувалися безпосередньо патріархам і користувалися особливими привілеями.

Сталкери – у магії – люди, здатні знаходити та використовувати проходи (ворота, портали, дірки та ін.) в інші виміри та ходити по т. зв. аномальних зонах нашого світу, якими користуються в основному з корисливою метою.

Старокатолики – послідовники течії, яка відкололась у ХІХ ст. від Римокатолицької церкви. Не прийняли догмат про папську непогрішимість, затверджений І Ватиканським собором (1869–1870 рр.) і були відлучені від Церкви. Утворили власну самостійну громаду, що отримала назву «старокатолицької», котра зберегла католицьке вчення про божественність Христа, Трійцю, вшанування Біблії як одкровення Божого, визнання семи таїнств, але водночас не підкорялися Папі Римському, заперечували догмат про непорочне зачаття Діви Марії, філіокве, обов'язковий целібат духовенства, вшанування ікон. У 1889 р. до них приєдналася Утрехтська церква. Діють в Європі і США.

Старообрядництво – сукупність релігійних течій, що відкололися від московського православ'я у другій половині ХVІІ ст. через відмову прийняти церковні реформи патріарха Никона. Ці реформи торкалися в основному обрядової частини: заміна двоперстного хресного знамена триперстним, введення поясних поклонів замість земних, триразового повторення слова «алілуя» в церковнім співі замість дворазового, виправлення церковних книг та ікон за грецькими зразками та ін. Але глибина причини неприйняття реформи була в тому, що вона запроваджувалася одноосібним рішенням патріарха, а не соборним рішенням. Наприкінці ХVІІ ст. старообрядництво розділилося на два напрями:

попівщину і безпопівщину. З 1667 до 1971 рр. старообрядці були прокляті церковним собором РПЦ. В Україні на 2011 р. діють Старообрядницька церква (білокриницька згода) – 60 громад та Старообрядницька церква (безпопівська згода) – 13 громад.

Стрибог – у давніх слов'ян – бог вітрів.

Структура релігії – поняття, яке фіксує складність релігії як соціального та духовного явища.

Структура релігійності – конкретне вираження релігії в індивідуальній або груповій свідомості й поведінці віруючих. Складається з релігійної свідомості й релігійної поведінки, котрі нерозривно пов'язані між собою. Основною ознакою релігійної свідомості є релігійна віра, яка включає релігійні ідеї, уявлення, поняття, впевненість в існування надприродного, релігійні почуття як емоційне ставлення до Бога – все це і є основою релігійності, її структури.

Суккот, куші – осіннє єврейське свято врожаю, радощів і веселощів, яке приписано проводити у куренях із солом'яним або листяним дахом, що зветься сукка. Це символізує вдячність Богові за добрий врожай і нагадує події виходу євреїв з Єгипту, коли Бог, вивівши їх із пустелі, оселив у кушах.

Сунна (араб. – звичай, зразок) – святий переказ ісламу, викладений у формі висловів Мухаммеда та оповідей (хадисів) його діянь людьми, які близько знали пророка. Хадиси були записані у VIII–XI стст.

Схизма (грецьк. – розщеплення, розкол, розбрід) – церковний розкол у результаті суперечностей між послідовниками різних поглядів усередині церкви.

Табу (полінез. – заборона) – релігійно-магічна заборона в давньому суспільстві, за порушення якої з неминучістю, нібито, настане надприродне покарання.

Таїнства (від лат. sacramentum) – обрядові дії в християнстві, через які, за вченням церкви, віруючому передається Божа благодать. Православні, католики, греко-католики визнають сім таїнств: хрещення, миропомазання, сповідь, причастя, шлюб, священство, елеопомазання. У більшості протестантських церков зберігаються, як таїнства, – хрещення і причастя.

Такбір – виголошення молитовної формули «Аллаху Акбар» («Аллах – великий»). Багаторазовий такбір – одна з характерних особливостей мусульманського культу.

Талмуд (від євр. ламейд – вивчення) – усне вчення юдаїзму. Складається з Мішни (виклад вчення) і Гемари (закінчення).

Тантра (від санскр. «таноті» – розширювати і «трайяті» – вивільнювати) – вивільнення через розширення або вивільнення свідомості через розширення.

Тантрою також називають священні тантристські тексти, які є об'єктом поклоніння, наприклад, «Віджняна-Бхайрава-Тантра», «Саммохана-Тантра», «Тантрааджа-Тантра» тощо.

Тантризм – напрям у буддизмі та індуїзмі, який, використовуючи методи йоги, розробив специфічну систему езотеричної практики.

Тантризм – один із різновидів індуїзму, що містить методи йоги та систему езотеричної практики. Вважається, що тантризм виник на початку нашої ери на півдні Індії серед представників неарійських племен і виступив своєрідним синтезом індуїстської релігії, древніх шаманських культів, чорної магії, сексуальної оргії, людського жертвоприношення та власної специфічної езотеричної практики. Основою тантристської релігійної системи виступає ідея людини – мікрокосмосу та культивування жіночої (інь) і чоловічої (янь) статевої енергетики (шакті), трансформація якої і призводить до розширення свідомості й просвітлення. Культ базується на тантрах – священних текстах цієї релігійної течії, які вшановуються як богоодкровенні. Крім Індії, тантризм набув поширення в Японії, Непалі, Китаї і особливо у Тибеті, а на початку ХХ ст. – у США, Канаді, Австралії, Латинській Америці, Росії. На 2011 р. діяла громада тантристів в Україні.

Таргум (від гебр. – «переклад») – переклад Старого Заповіту арамейською мовою, що стала побутовою для більшості юдеїв. Найвідоміші з них: Таргум Йонафана (V ст. до н. е.), Таргум Онеккос – переклад П'ятикнижжя (V ст. до н. е.), Таргум Єрусалимський – переклад Пентатеуху (П'ятикнижжя).

Теософія (від грецьк. theos – бог та Sophia – мудрість) – Божественна мудрість, – езотеричний релігійно-філософський культ, котрий склався під впливом брахманізму, буддизму, індуїзму, окультизму та елементів гностицизму і релігійно-філософських вчень античності і середньовіччя. В основі теософії лежить твердження, що досягти Бога можна лише шляхом містичного досвіду. Вони переконані, що досягти неопосередкованого контакту з духовною реальністю можна за допомогою інтуїції, медитації, одкровення чи інших змінених станів свідомості. Духом теософії було пронизано неоплатонізм, гностицизм, секту катарів, орден розенкрейцерів, її ідеї розвивали Парацельс, Вейгель, Сен-Мартен, Сведенборг, В. Соловйов. Послідовницею теософії була українка Олена Блаватська, яка у 1875 р. в Нью-Йорку заснувала Теософське товариство і запропонувала власне розуміння теософії у своїх фундаментальних роботах «Таємна доктрина», «Ключ до теософії», «Голос безмов'я». Теософські групи існують у багатьох країнах, у т. ч. й в Україні.

Тескатліпока – головний бог, у ацтеків.

Типи релігійності – поняття, що характеризує спільні показники ступеня, характеру релігійності для певної групи віруючих. Виділяють такі основні групи: 1) активні практикуючі віруючі; 2) пасивні практикуючі віруючі; 3) віруючі з

нестійкою релігійною орієнтацією, байдужі; 4) віруючі, що вагаються між вірою і невірою.

Тіамат – у релігії народів Дворіччя – богиня втілення первісного хаосу.

Тлалок – бог духу і плодючості, у ацтеків.

Тот – у давньоєгипетській релігії – бог місяця, мудрості, наук.

Тотем (від індіанськ. «от-отем» – його рід) – форма найдавніших вірувань, пов'язаних з уявленнями про надприродні кровні зв'язки даного роду чи племені з певним видом рослин, тварин.

Тотемізм (від індіанськ. «от-отем» – його рід) – віра в надприродну спорідненість людських колективів з певними видами тварин. Має дві основні риси: 1) виділення в ролі головних об'єктів поклоніння тотемічних духів, тобто двійників тотемів; 2) дозвіл убивати і з'їдати тотема тільки за умови дотримання особливих релігійних ритуалів.

Трансцедентальна медитація – культ східного типу, який у 1958 р. заснував у США індуїстський чернець Магеш Прасад Варма, чернече ім'я якого Махаріші Махеш Йога. Цей культ, з одного боку, є технікою медитації, котра послаблює нервовий стрес, знижує кров'яний тиск, допомагає проти безсоння та астми, мобілізує приховані ресурси людини, приносить бадьорість, творчу силу і, врешті, щастя, тобто кінцева мета медитації – полегшення, звільнення, досягнення своєїрідної нірвани. А з другого боку, – за твердженням Махаріші, – це шлях до Бога та втілення усіх релігій. Отож, цей культ за своєю природою є типовим різновидом індуїзму, а, власне, – однією із форм Раджа-Йоги. Поширений у світі, особливо у США і в Європі. В Україні цей рух появився у другій половині 80-х років ХХ ст. У Києві, Львові, Херсоні та інших містах України діють Університети Махаріші. Одна громада Махаріші діяла в Україні у 2011 р.

Трансцендентний (лат. *transendere* – переступати) – поняття філософії Канта, застосоване ним для позначення всього того, що лежить за межами людського буття, свідомості, пізнання і перевершує їх. У теології це поняття вживається для позначення сфери потойбічного, іноприродного, зовнішнього світові релігії. Така сфера перебуває поза межами досвідного знання людини і вважається недоступною для неї.

Трипітака (санскр. – три корзини або трійна корзина) – найбільш ранній збірник буддистської релігійної канонічної літератури, в якому зафіксовано викладене учнями Будди одкровення свого вчителя. Має три частини (пітаки): віная-пітака («корзина правил поведінки» в житті буддистських ченців); сутта-пітака («корзина сутр», в яких у формі притч, повчань, бесід, легенд, афоризмів, поем, коментарів викладається вчення Будди); абхідхарма-пітака («корзина тлумачення вчення», де розглядаються філософські та етичні проблеми, порушені самим Буддою).

Умма (араб. – народ, нація) – мусульманська громада, спільнота всіх мусульман.

Уособлені – в магії ті, хто вважає себе реінкарнованою особою з минулого, причому далеко не завжди історичною, і користується атрибутивними можливостями та прийомами цієї особи.

Факір (араб. – бідняк) – 1) мусульманські мандрівні монахи, дервіші; 2) індуїстські монахи-аскети; 3) ясновидці, фокусники, дресирувальники, знахарі.

Фарисеї – суспільно-релігійна течія в Іудеї (II ст. до н. е. – II ст. н. е.), яка виражала інтереси середніх верств населення. Фарисеї проповідували вчення про потойбічне життя, в майбутнє воздаяння, вірили в існування ангелів і духів, відзначалися показовим благочестям. Ісус Христос викривав їх гордість, лицемірство.

Фетишизм (від португ. *fetico*, *fétichisme* – зачарована річ) – віра в існування у матеріальних об'єктах надприродних властивостей, тобто фетиші – це матеріальні предмети, котрим віруючі приписують надприродні властивості.

Функції релігії – способи, рівень, напрями впливу релігії на соціум, його структурні елементи, особистість.

Халіф (араб. – спадкоємець, намісник) – духовний і світський глава теократичної мусульманської держави (халіфату).

Харизма (від грецьк. *charisma* – дар) – милість, благодать, Божий дар. Означає наділеність якоїсь особи (харизматичного лідера пророка, проповідника, вождя, політичного діяча), дії, інституту або символу особливими якостями надприродності, винятковості, непогрішимості, святості в очах прибічників чи послідовників.

Харизматичний культ (від грецьк. *charisma* – дар), – благодать, Божий дар, особлива сила, – різновид секти (неорелігії), учасники якої вважають, що завдяки дотриманню певного морально-етичного кодексу і ритуальних приписів вони отримують харизму (особливу силу, дар Божий).

Харизматичний рух – неохристиянський напрям. Одні релігієзнавці вважають, що він виник 1 січня 1901р. у м. Топіка (США, штат Канзас), коли одна із учениць біблійної школи Агнеса Оемен почала говорити невідомою мовою і епідемія глосолалії охопила всю школу. Проклав дорогу цьому рухові п'ятидесятницький проповідник Давид де Плессі (1905-1986 рр.). Інші релігієзнавці вважають, що цей рух народився 3 квітня 1906 р., коли про «хрещення Духом» повідомив пастор єпископальної церкви із США Денніс Бенет. Отож, **харизмат** – це віруючий, який прагне отримати у своєму релігійному житті від Святого Духа засобом постійного служіння Богу особливі духовні дари – харизми. Більшість харизматів визнають тільки символічні обряди: хрещення і

хлібопереломлення. Значне місце у практиці харизматів займає глосолалія. «Хрещення Святим Духом» є центральним догматом їхнього релігійного життя, які здебільшого орієнтуються на третю постать Бога – Святого Духа. З небес на землю сходить ієрархія: Бог-Отець – Бог-Син і Бог-Дух Святий, який і приносить істинно віруючим свої дари. Така система обґрунтовує богообраність і людинобожжя харизматів. Богослужіння харизматичних церков, в основі яких – прославлення Христа, супроводжуються музикою, піснями і танцями із застосуванням психофізичних технологій. У світі налічується майже 400 млн. харизматів. В Україні на 2011 р. було 1516 громад (організацій) різних харизматичних напрямів. Найбільшою серед них є Церква Повного Євангелія (665 громад). Харизмати найчисельніше сконцентровані в східних та південних областях України.

Хасидизм (від давньоєвр. хасид – благочестивий) – релігійно-містичний рух, що виник серед німецького єврейства під впливом хрестоносних походів, переслідувань, які сформували постійну готовність до страждань і мучеництва за віру, одночасно хасидизм отримав новий розвиток в Україні у XVIII ст. Засновником цієї течії був Бешт (1700–1760 рр.). Наголошував, що нерівність, яка існує у світі, не впливає на взаємини між Богом і людиною; справжній праведник не той, хто хизується своєю вченістю, а той, хто піклується про ближнього.

Хіліазм, мілленаризм (від грецьк. *chilioi*, лат. *millenium* – тисяча) – тисячолітнє Царство Боже на Землі та вчення про нього.

Цадик (від давньоєвр. – святий, праведний) – глава громади в хасидизмі. Згідно з уявленням хасидів цадик безпосередньо спілкується з Богом і допомагає досягнути його велич простим хасидам.

Целібат (від лат. *caelebs* – неодружений) – обов'язкова безшлюбність католицьких священиків. Запроваджений в XI ст. Папою Григорієм VII.

Церква (від грецьк. *kyriake* – Божий дім) – 1) релігійна організація із складною суворо централізованою та ієрархізованою системою взаємодії священнослужителів і віруючих; 2) християнська культова споруда з вівтарем і приміщенням для проведення богослужіння.

Церква Єднання, Церква Муна (інша назва «Асоціація Святого Духа за єднання світового християнства») – новітня релігійна синкретична течія в якій поєднані риси східних релігій і елементи християнства. Її заснував у 1954 р. Сун Міунг Мун (1920 р. н. в Кореї). У 1971р. Мун приїхав до США, де розгорнув активну релігійну діяльність. Основні положення віровчення Муна викладено в його роботі «Божественний принцип». Згідно з цією книжкою все має в своїй основі два першопочатки – «інь» та «янь», «позитивність» та «негативність», чи, як кажуть моністи, «додатність» та «від'ємність». Цей вселенський дуалізм починається з Бога і пронизує весь Всесвіт. Щоб людина успішно досягла мети її існування повинна мати «Три благословення»: досконалий характер, ідеальну

родину та за допомогою розуму і творчості реалізувати панування любові у світі. Є цікавим вчення Муна про Трійцю. Він твердить, що першою була Трійця: Адам–Єва–Бог, яка після гріхопадіння стала Адам–Єва–Сатана. Друга Трійця: БогОтець–Бог-Син–Святий Дух, який Мун вважав жіночим началом. Тож найдосконалішою Трійцею є Бог–Третій Адам–Третя Єва, тобто Бог–Мун–його дружина. Тому Мун і його дружина є «Істинними батьками» і мають право на вибір майбутніх подружніх пар, бо «шлюб і сім'я є частиною системи спасіння». Функціонери Церкви діють у 100 країнах світу в т. ч. й в Україні (1 громада на 2011 рік). У світі налічується 2 млн. муністів.

Церква Ісуса Христа святих останніх днів (ЦІХСОД), інша назва – **Церква Мормонів** – неорелігія християнської групи заснована у 1830 р. у США Джозефом Смітом (1805–1844 рр.). Згідно з вченням цієї церкви владу діяти в ім'я Христа і повеління організувати ЦІХСОД Д. Сміт отримав від трьох апостолів: Петра, Якова та Івана. А так як Ісус Христос обіцяв перед своїм приходом відновити Церкву, втрачену після його розп'яття, то мормони вважають, що цією відновленою Церквою є саме їхня Церква і що вони є спадкоємцями традицій пророків. Звідси й назва – ЦІХСОД. Мормони вважають себе обраними Богом людьми і сподіваються на щасливий кінець свого життя. Вони вірять у продовження одкровення. Визнають Св. Трійцю, але як окремі, відмінні одна від одної постаті. Вірять у глосолалію. Визнають чотири таїнства: хрещення після досягнення 8-річного віку (через занурення в воду); священство; шлюб (у двох різновидах: земний і вічний); причастя хлібом і водою. Себе сприймають не як рабів Бога, а як Його дітей. Мормонів у світі є понад 10 млн. у 150 країнах. В Україні на 2011 р. налічувалося 35 зареєстрованих і 20 незареєстрованих громад мормонів. Священними книгами у них є Біблія, «Книга Мормона», «Вчення і Заповіти», «Дорогоцінна перлина».

Церква Саєнтології – наукологічний культ, заснований у 1953 р. у США Лафаеттом Рональдом Хаббардом (1912–1986 рр.), письменником-фантастом. Він написав у 1950 р. книгу «Діанетика», яку трактував як сучасну науку про душевне здоров'я. Ця праця являє собою синтез положень сучасної психології, східної філософії, релігії, інформатики, знахарства, а також фантазій Хаббарда. Загалом усе це й було названо діанетикою – наукою про мислення, що базується на саєнтології (наукології) – прикладній релігійній філософії. У 1954 р. він зареєстрував Церкву наукології у Каліфорнії. Саєнтологи стверджують, що діанетика важлива для кожного, хто бажає набути знань про спілкування, досягти чогось більшого у житті, вдосконалити свої здібності. Хаббард вводить нову термінологію (інграма, тетан, клір, преклір, одитор тощо) із своїм визначенням. Він розробив т. зв. вісім динамік – способів енергійності й наполегливості у виживанні, адаптацій до умов існування, котрі базуються на діанетиці й саєнтології. Кожному потенційному члену нав'язується думка, що саєнтологія може вказати йому шлях до вступу у боротьбу за своє життя, але для цього необхідно пройти спеціальне тестування, відоме як Оксфордський аналіз здібності та компетентності. Цей тест не має наукової довіри, а служить для того, щоб рекрутувати людей для проходження саєнтологічних курсів. А далі новий

рекрут поступово вплутується у психологічну і фінансову залежність від системи. Кожен курс такої «терапії», що складається із восьми сеансів, коштує кілька сот євро, а все т. зв. повне щастя коштує ще кілька тисяч євро. Методи саєнтології спрямовані на поступове заглиблення людини в ірреальний світ, створений фантастом Хаббардом, а одитування (очищення людини від інграм) є розробленим способом доведення людини до ступеня контрольованого трансу. Саєнтологія проникає в економіку, виробництво, податкові служби. У 70-тих роках виник конфлікт із податковою службою США і Церква Хаббарда пройшла через десятки процесів у звинуваченнях щодо вимагань, ухилення від сплати податків та доведення членів секти до самогубства. Такі й подібні процеси також відбулися у Німеччині і Франції, котрі визнали Церкву саєнтології як деструктивну. Нині Церква Саєнтології, очолювана Девідом Міскейвіджем, має понад 3100 церков, місій і філіалів у 107 країнах світу із загальним числом 8 млн. членів. В Україні осередки саєнтологів є у Харкові, Херсоні, Кременчуці, Києві та діяла на 2011 р. одна громада. У книзі Джина Річі «Таємний світ культів» (The Secret World of Cults) наводяться цифри щодо часу, необхідного людині, яка покинула культ тоталітарного спрямування, щоб повністю звільнитися від його психологічного впливу. Наприклад, колишньому крішнаїту – не менше 11 місяців, колишньому муніту – 16 місяців, а саєнтологу – 25,5 місяців.

Церква Христа – нехристиянська консервативна протестантська євангелістська фундаменталістська течія, котру заснував у 1979 р. пастор Стос Маккін в Бостоні. За основу віровчення беруть тільки Біблію, а власне Новий Завіт. Підкреслюють свою непричетність до трьох гілок християнства. Під час богослужінь виконують ті дії, яких дотримувались перші християни: спів (без музичного супроводу), молитву, проповідь, складання дарів, хлібопереломлення. Кожна громада діє на основі самоврядування, автономно, на принципах теорії наставництва, котре (наставництво) означає, що кожен член Церкви Христа перебуває під постійним чуйним наглядом та керівництвом іншого члена цієї Церкви. У Церкві Христа є обов'язкова сповідь як індивідуальна, так і загальна. Свят вони не визнають – ні православних, ні, взагалі, християнських. Щоб стати членом цієї церкви, потрібно широко покаятися у своїх гріхах, визнати, що ЦХ – єдиний шлях до порятунку, і прийняти вчення про покору. Хрещення відбувається через повне занурення у воду, що символізує й змиття гріхів. Головне – це повчання про покору, тобто через слухняність і покору до наставників, твердять ці неохристияни, кожен член цієї Церкви врятується. Таким чином, покора здійснює повний контроль над особистістю. Громади Церкви Христа діють по всьому світі, а в Україні на 2011 р. цих громад було 123.

Шабаш – це зібрання чаклунів і відьом у певні дні: чаклунські свята, на честь нового та повного місяця. Сатаністи всього світу використовують для шабашів 34 дні: 8 свят, 13 повних та 13 нових місяців. Найбільш важливими святами чаклунського року вважаються Вальпургієва ніч та свято мертвих. Основними святами чаклунського року (Sabbat) є: 1) 31 жовтня – свято мертвих, перший день чаклунського року – Halloween; 2) 2 лютого – Стрітєння – Candlemas; 3) 30 квітня – Вальпургієва ніч – Beltane; 4) 1 серпня свято врожаю – Lammas; 5)

21 березня – весняне рівнодення; 6) 21 вересня – осіннє рівнодення; 7) 21 червня – літнє сонцестояння; 8) 21 грудня – зимове сонцестояння.

Шабуот – юдейське свято на честь дарування Богом єврейському народу Тори, відзначається за Біблією як свято жнив 6 сивана, на 50-й день після першого дня Пасхи.

Шакті (від санскр. – сила, енергія) – в індуїзмі – жіноча, творча, енергетична першооснова, сила. Богиня Сарасваті вважається за шакті Бога Брахми, Богиня Лакшмі – за шакті Бога Вішну.

Шаманізм (від евенк. «шаман», «саман» – знахар, несамопитий) – первісна форма релігії, що ґрунтується на вірі у можливість спілкування людини з духом, тобто віра в особливо могутні надприродні можливості стародавніх професійних служителів культу – шаманів.

Шаріат (від араб, «шаріа» – вірний шлях до мети) – комплекс юридичних норм, принципів та правил поведінки, релігійного життя й учинків мусульманина, дотримання яких є угодним Аллаху. Шаріат вважається божим законом, доведеним до людей через Коран та хадиси.

Шива – один з основних індуїстських богів, природа якого суперечлива. Він одночасно вважається і милостивим творцем життя, і страшним богом знищення.

Шу – у давньоєгипетській релігії – бог вітру, повітря.

Юпітер – у давньоримській релігії – верховний бог.

Янус – у давньоримській релігії – бог входів і виходів.

Ярило – у давніх слов'ян – бог плодючості.

Яхве, Ягве – ім'я юдейського бога. Надаючи проголошенню імені Ягве «магічну силу», юдаїзм забороняє віруючим вживати чотирибуквене написання імені Ягве – IHVH. В Старому Завіті під цим написанням ставилися слова Адонай («Господь мій»), які проголошувалися віруючими замість імені Ягве.

ХРОНОЛОГІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ДАТ З ІСТОРІЇ РЕЛІГІЙ

(згідно з типологією релігій)

I. РОДОПЛЕМІННІ КУЛЬТИ (анімізм, магія, аграрний культ, тотемізм, фетишизм, шаманізм);

– археологічні розкопки датують появу цих культів від 60000 р. до н. е.

II. ЕТНІЧНІ (НАЦІОНАЛЬНІ) РЕЛІГІЇ

A. Ранні національні релігії

4000 р. до н. е. – у цивілізації Месопотамії (або Давнього Межиріччя – регіону, розташованого між ріками Тигр і Єфрат, відомого під назвою Шумер і Акад) вже існувала релігійна система – *релігія народів Давнього Межиріччя*.

VI–IV тис. до н. е. – сформувалась *система політеїстичних вірувань і культів народів Давнього Єгипту*.

До періоду трипільської культури (IV–III тис. до н. е.) відносяться перші археологічні знахідки релігійного змісту *давньоукраїнської релігії*, яка в наступних тисячоліттях до н. е. і в першій половині I тис. н. е. формує і розвиває пантеон богів *українського язичництва*.

II тис. до н. е. – виникла в середовищі т. зв. індоаріїв *давньоіндійська релігія* як сукупність релігійних поглядів та обрядів.

Близько XV ст. до н. е. – сформувалась *система політеїстичних вірувань і культів племен та народів Стародавньої Греції* в період виникнення й розвитку рабовласницького ладу.

VII ст. до н. е. – початок функціонування *давньоримської релігії* зі значним впливом елліністичної культури і релігійним синкретизмом.

B. Пізні національні релігії

II тис. до н. е. – починається формування і розвиток *юдаїзму* в Палестині.

1250 р. до н. е. – об'явлення Богом Декалогу Мойсеєві на горі Синай.

Поступовий розвиток і утвердження монотеїстичної віри серед євреїв.

Перший етап юдаїзму – до X ст. до н. е. – «дохрамовий період»: єврейські політеїстичні племена поступово завойовують і заселяють Ханаан (пізніше – Палестина) і утворюють Ізраїльсько-Юдейське царство.

Другий етап юдаїзму – до кінця VII ст. до н. е. (621 р. до н. е.) – культ Бога Яхве (Єгови), або «першого Храму»: для поклоніння Богу Яхве в Єрусалимі ізраїльсько-юдейський цар Соломон (Шломо) збудував Єрусалимський Храм (945 р. до н. е.), забороняється євреям поклонятися іншим релігійним культурам, а культ Бога Яхве залишається єдиною релігією Ізраїлю (коло 621 р. до н. е.).

Третій етап юдаїзму – VI ст. до н. е. – період «вавилонського полону»: на початку VI ст. до н. е. (578/586 р. до н. е.) країна була захоплена вавилонським царем Навуходоносором II. Храм було зруйновано, а більшість євреїв – полонено. У полоні юдаїзм став ідейною основою боротьби євреїв за відродження власної державності й формою руху за повернення на землю предків.

Четвертий етап – із VI ст. до н. е. (538 р.) до 70 р. н. е. – період «другого Храму»: після падіння Вавилонської держави і приєднання її земель до Персії, євреям дозволили повернутися на батьківщину і відбудувати Храм (освячений в 515 р. до н. е.), після чого вони перетворилися в замкнену юдейську храмову громаду. У середині II ст. до н. е. Земля Обітована ненадовго відновила свою незалежність, але вже в 63 р. до н. е. була завойована римським полководцем Помпеєм і попала в залежність від Риму. Справжньої пишноти Єрусалимський Храм досягнув після його реконструкції юдейським царем Іродом Великим на рубежі старої і нової ери. Два невдалих повстання проти римлян (66–70 рр. Юдейська війна та повстання 132–136 рр. Бар-Кохби) – призвели до остаточної втрати незалежності єврейської держави. Храм було спалено, загинуло близько 1 млн. євреїв (25 відсотків від усього єврейського населення).

П'ятий період – із I–II ст. до н. е. до 1948 р. – період діаспори – розселення євреїв по всьому світу. Цей період закінчився відновленням за рішенням ООН держави Ізраїль.

X–VII ст. до н. е. – виникнення **зороастризму (парсизму)**. Засновником вважають пророка Заратустру (Зороастра), якому приписують створення Гат – найдавнішої частини священної книги Авести й об'єднання основних релігійних уявлень стародавніх персів.

2-а половина I тис. до н. е. – виникнення **даосизму** в Китаї. Засновник – Лао-цзи та найважливішим його представником у контексті розвитку був Чжуан-цзи.

VI ст. до н. е. – виникнення **джайнізму** в Індії. Засновник – проповідник Вардхамана (Махавіра і Джіна).

I ст. н. е. – поділ джайнізму на светамбару і дігамбару.

VI–V ст. до н. е. – виникнення **конфуціанства** в Китаї. Засновник Конфуцій (Кун-Цзи, Кун Чжунни). Державна релігія Китаю до 1912 року.

Середина I тис. н. е. – виникнення **індуїзму** внаслідок еволюції і злиття ведичної та брахманської релігійних традицій.

VI–VII ст. н. е. – на базі аніміністичних культів і шаманізму сформувалася національна релігія Японії – **синтоїзм**. З певними перервами до 1946 року синтоїзм був державною релігією Японії.

XV–XVI ст. н. е. – на ґрунті індуїзму і елементів ісламу виник **сикхізм** – одна із національних релігій Індії, поширена в основному у її північно-західній частині (штат Пенджаб). Засновник – гуру (вчитель) Нанак.

III. СВІТОВІ РЕЛІГІЇ

Буддизм

VI–V ст. до н. е. – виникла в Північній Індії світова релігійна система – **буддизм**. Засновник – царевич Сідхартха Гаутама (Шак'ямуні, Будда) 566–486 рр. до н. е. або 560–480 рр. до н. е.

III ст. до н. е. – буддизм утверджується в Індії й поширюється до Каспійського моря і Середньої Азії, а також до Шрі Ланки.

- I–III ст. н. е. – буддизм поширюється в Китаї і з 470 р. стає офіційною релігією Північного Китаю.
- IV–VI ст. н. е. – буддизм поширився в Кореї і Японії.
- V ст. н. е. – буддизм поширився в Бірмі, Тайланді й Камбоджі.
- VII ст. н. е. – буддизм увійшов на територію Тибету.

Світове християнство

- 26–36 рр. н. е. – правління прокуратора Юдеї Понтія Пилата, за якого, згідно з традицією, був страчений Ісус Христос.
- 33 р. н. е. – утворення апостолом Петром першої християнської громади в Єрусалимі внаслідок зішестя Святого Духа на апостолів. Початок християнської церкви.
- 49 р. – Апостольський собор у Єрусалимі.
- III ст. – початок християнського чернецтва (Єгипет); поширення християнства серед готів.
- 313 р. – Міланський едикт імператора Константина легалізував християнство в Римській імперії. Початок перетворення християнства на панівну релігію.
- 325 р. – Перший Вселенський собор, м. Нікей.
- 381 р. – Другий Вселенський собор, м. Константинополь.
- 383–405 рр. – здійснення латинського перекладу Біблії (Вульгата).
- 431 р. – Третій Вселенський собор, м. Ефес.
- 451 р. – Четвертий Вселенський собор, м. Халкідон.
- V–VI ст. – поширення християнства серед лангобардів та франків.
- 553 р. – П'ятий Вселенський собор, м. Константинополь.
- 589 р. – вперше в Західній церкві утвердження *Filioque* на Толедському соборі.
- 680 р. – Шостий Вселенський собор, м. Константинополь.
- 787 р. – Сьомий Вселенський собор, м. Нікей.
- IX ст. – місія Кирила (Константина) та Мефодія серед слов'ян.
- 1014 р. – остаточне внесення *Filioque* до Символу віри Римської церкви.
- 1054 р. – «великий розкол» світового християнства на *східну та західну гілки*.
- 1090–1099 рр. – перший хрестоносний похід.
- 1203 р. – пограбування Константинополя хрестоносцями.
- 1291 р. – остаточна поразка хрестоносців на Близькому Сході.
- XIII ст. – початок діяльності католицької інквізиції.
- 1378 – 1417 рр. – «великий розкол» між римською та авіньонською кардинальськими партіями у Західній церкві, т. зв. «велика Західна схизма».
- 1439 р. – укладення церковної унії на Ферраро-Флорентійському соборі.
- 1448 р. – оголошення самостійності Московської митрополії.
- 1453 р. – загарбання Константинополя турками. Падіння православної Візантійської імперії.

- 1517 р. – виступ Мартіна Лютера проти Католицької церкви. Початок німецької Реформації та **лютеранства**.
- 1520–1530-і рр. – реформування відносин між Католицькою церквою і Англійською державою королем Генріхом VIII. Початок **англіканства**.
- 1523 р. – на Цюріхському диспуті Ульріх Цвінглі виступив із т. зв. «67 тезами».
- 1525 р. – У. Цвінглі у праці «Про істинну та хибну релігію» сформулював богословське вчення. Початок **цвінгліанства**.
- 1529 р. – Шпейєрська «Протестація 20-ти імперських чинів», що згуртувала прихильників Лютера («протестантів») на боротьбу за свої релігійні права.
- 1534 р. – парламент Англії проголосив Генріха VIII главою державної церкви – англіканства.
- 1536 р. – заборона парламентом Англії папської юрисдикції.
- 1536 р. – Жан Кальвін у праці «Настанови у християнській вірі» розвинув теологічну і моральну доктрину протестантизму. Початок **кальвінізму**.
- 1539–1540 рр. – створення Товариства Ісуса (єзуїтів). Засновник – Ігнасіо Лойола.
- 1539–1542 рр. – остаточне формування англіканського віровчення.
- 1545–1563 рр. – Тридентський собор. Католицька реформа (Контрреформація).
- 1555 р. – Аугсбурзький мир між католиками та протестантами.
- 1566 р. – поява «Гельветицького віровизнання», одного з найпоширеніших кальвіністських катехизисів.
- 1582 р., лютий – початок календарної реформи папи Григорія XIII («новий стиль»).
- 1589 р. – здобуття Московською митрополією статусу патріархату.
- 1592 р. – проголошення **пресвітеріанства** державною релігією Шотландії.
- 1609 р. – виникнення в Амстердамі першої **баптистської** громади. Засновник – Джон Сміт.
- 1648 р. – поява «Вестмінстерського сповідання», символічної книги британських пресвітеріан.
- 1649–1650 рр. – оформлення реформованої державної Церкви Англії («Закон про однастайність»).
- 1721 р. – церковна реформа Петра I. Утвердження «Духовного регламенту». Початок «синодального» правління Російською православною церквою.
- 1744 р. – виникнення в Англії **методизму**. Засновники – Джон і Чарльз Уеслі.
- 1830 р. – заснування у США церкви **мормонів**. Засновник – Джозеф Сміт.
- 1833–1850 рр. – здобуття Елладською церквою автокефалії.
- 1844–1845 рр. – виникнення течії **Адвентистів сьомого дня** в США. Засновник – Уільям Міллер.
- 1865 р. – проголошення автокефалії Румунської церкви (визнана Константинополем у 1919 р.).
- 1869–1870 рр. – I Ватиканський собор. Прийняття догмату про непомильність папи Римського – «ex cathedra».

- 1871 р. – утворення церковної організації *«старокатоликів»* (у 1889 р. об'єдналася з реформованою Утрехтською церквою).
- 1872 р. – проголошення автокефалії Болгарської церкви (визнана Константинополем у 1919 р.).
- 1878 р. – заснування *Армії Спасіння* у Лондоні Уільямом Бутсом.
- 1879 р. – здобуття Сербською церквою самостійності.
- 1891 р. – енцикліка *«Regum novarum»* папи Пія IX. Початок розроблення нового соціального вчення Римо-католицької церкви.
- 1901 р. – початок у США *п'ятидесятницького руху*, який знаменувала т. зв. глосолалія під час біблійних занять у школі Ч. Пархема, м. Топік, як контекст харизматичного руху.
- 1905 р. – створення в Лондоні Всесвітнього союзу баптистів.
- 1917 р. – проголошення автокефалії Грузинської церкви (визнана Москвою у 1943 р.).
- 1918 р. – відновлення патріаршого управління Російською православною церквою.
- 1921 р. – утворення Російської закордонної церкви, опозиційної до Московського патріархату (*«карловацький розкол»*).
- 1921 р. – проголошення автокефалії Польської православної церкви (підтверджена Константинополем у 1924 р., Москвою у 1948 р.).
- 1947 р. – проголошення незалежності Кіпрської церкви.
- 1948 р. – виникнення Всесвітньої ради церков.
- 1951 р. – автокефалія Чехо-Словацької церкви.
- 1958 р. – початок діалогу Православної та Римо-католицької церков.
- 1962–1965 рр. – II Ватиканський собор. Початок *«Аджорнаменто»*.
- 1964 р., січень – зустріч Вселенського патріарха Афінагора I та папи Римського Павла VI в Єрусалимі.
- 1965 р., грудень – зняття анафем 1054 р. між Римською та Константинопольською церквами. Спільна декларація з цього приводу.
- 1970 р. – здобуття автокефалії Американською православною церквою.
- 1978 р., 16 жовтня 2005 р., 2 квітня – понтифікат папи Івана-Павла II (Кароля Войтили). Перший папа-слов'янин.
- 1990–1993 р. – засідання спільних православно-католицьких богословських комісій у Відні, Фрайзингу (ФРН), Аріччі (Італія), Баламанді (Ліван).
- 1995 р., травень – послання папи Івана-Павла II про екуменічний обов'язок християн *«Нехай будуть усі єдині»*. Зустріч папи із Вселенським патріархом Варфоломієм I.
- 2005 р., квітень – початок понтифікату Бенедикта XVI (Йосифа Рацингера).

Українське християнство

- 867 р. – хрещення київського князя Аскольда.
- 955 р. – хрещення київської княгині Ольги.
- 988 р. – початок християнізації Київської Русі за князя Володимира Великого.
- 1039 р. – поява в Києві першого митрополита-грека.

- 1051 р. – обрання першого митрополита-русина Іларіона.
- 1228–1240 р. – місія ченців-домініканців у Київській Русі.
- 1302–1391 рр. – перше встановлення Галицької митрополії.
- 1317 р. – встановлення Литовської (згодом Литовсько-Київської) митрополії.
- 1325 р. – перетворення Москви на осідок Київських митрополитів.
- 1375 р. – санкціонування буллою папи Григорія XI створення католицьких епархій на західноукраїнських землях.
- 1448 р. – остаточний поділ давньої Київської митрополії на Київську і Московську.
- XVI ст., середина – початок діяльності кальвіністів та соцініан в Україні.
- 1573 р. – прийняття Варшавської конфедерації. Закріплення релігійних та громадянських прав релігійних меншин у І Речі Посполитій.
- 1581 р. – видання у м. Острозі першої друкованої слов'янської Біблії (Острозька Біблія).
- 1585–1586 рр. – початок діяльності православного Львівського Успенського братства.
- 1589 р. – отримання Львівським та Віленським братствами статусу ставропігій.
- 1593 р. – відкриття Замойської академії, яка поширювала єзуїтський вплив на Україну.
- 1596 р., жовтень – два Берестейські собори, один з яких проголосив унію з Римською церквою, інший засудив її. Розкол Київської православної митрополії Константинопольського патріархату на *уніятську («з'єднану»)* і *православну («нез'єднану»)* церкви.
- 1608 р. – заснування єзуїтських колегіумів у Львові та Луцьку.
- 1615 р. – заснування Київського братства та школи при ньому.
- 1617 р. – створення уніятським митрополитом Йосифом Вельямином Рутським *Чину св. Василя Великого (василіян)*. Початок структуралізації чернецтва.
- 1617 р. – заснування Луцького православного братства.
- 1620 р. – відновлення у Києві православної митрополії, ліквідованої Берестейською унією. Посвячення єпископату та Київського митрополита.
- 1632 р., осінь – створення у Києві Петром Могилою колегіуму шляхом злиття братської і лаврської шкіл.
- 1632–1633 рр. – легалізація Київської православної митрополії в І Речі Посполитій.
- 1632–1647 рр. – «Могилянська доба» в історії Київської митрополії: правління Петра Могилы, що позначилося цілою низкою реформ в українському православ'ї.
- 1640 р. – Київський собор затвердив «Православне сповідання віри», згодом визнане всіма православними церквами.
- 1646 р. – Ужгородська унія – утворення уніятської церкви на Закарпатті.

- 1667 р. – Андрусівська угода між Росією та Польщею. Посилила позиції унії на Правобережжі.
- 1676 р. – скасування ставропігії братств на території І Речі Посполитої й обмеження їхньої діяльності.
- 1686 р. – підпорядкування Київської православної митрополії Московському патріархатові.
- 1691–1702 рр. – перехід на унію православних єпархій на території І Речі Посполитої (Перемишльської, Львівської, Луцької).
- 1699 р. – сеймові рішення, що обмежували громадянські й політичні права некатоликів у І Речі Посполитій.
- 1701 р. – здобуття Київською (Могилянською) колегією статусу академії.
- 1720–1721 рр. – поява петровського «Духовного регламенту», який ліквідував усі стародавні права та вольності Київської православної митрополії.
- 1720 р. – Замоїський уніятський синод. Активізація у поширенні унії, її часткова латинізація.
- 1722–1743 рр. – існування Київської православної митрополії як рядової єпархії у структурі російського православ'я.
- 1732 р. – «Генеральна конфедерація». Посилення контролю католицького духовенства за релігійним життям некатоликів І Речі Посполитої.
- 1766–1768 рр. – «Коліївщина», народне повстання на українських землях Польщі з виразним антикатолицьким забарвленням.
- 1768 р. – «Барська конфедерація» польської шляхти проти Коліївщини.
- XVIII ст., 70-ті роки – початок проникнення в українські землі Російської імперії нової хвилі протестантизму разом з іноземцями-колоністами.
- 1782–1785 рр. – церковна реформа австрійського уряду. Створення «Релігійного фонду». Редукція василіянських монастирів.
- 1793–1796 рр. – значна ліквідація російським царизмом греко-католицьких парафій на Волині, Правобережжі і Білорусії.
- 1807 р. – відновлення буллою папи Пія VII Галицької Греко-католицької митрополії з осідком у Львові, до складу якої увійшли Перемишльська, Холмська і Львівська єпархії з чисельністю 3000 парафій.
- 1818 р. – поділ греко-католицької Мукачівської єпархії на Мукачівську і Пряшівську.
- 1819 р. – перетворення Києво-Могилянської академії на Київську духовну академію.
- 1839 р. – офіційне приєднання (під репресивним тиском царизму) греко-католиків Правобережжя до Російської церкви. Реформа Йосифа Семашка.
- 1840 р. – скасування російською адміністрацією на приєднаних землях Правобережної України Литовського статуту, на якому ґрунтувалася відносна автономія церкви.
- 1841–1843 рр. – секуляризація церковних маєтків, запровадження «штатного розкладу» та державного утримання духовенства на Правобережжі.

- 1862 р. – «Конкордія» – договір про повну рівноправність римо- і греко-католиків у Австро-Угорській державі.
- 1882–1904 рр. – Добромильська реформа Чину св. Василя Великого.
- 1885 р. – утворення Станіславської єпархії УГКЦ.
- 1860 р. – виникнення в Таврійській губернії течії «*братських меннонітів*».
- 1861 р. – перші відкриті зібрання *українських штундистів*.
- 1861 р. – перші баптистські водні хрещення серед німців-колоністів в Україні.
- 1863 р. – перші баптистські водні хрещення серед українців.
- 1867 р. – створення першої української баптистської громади (с. Карлівка колишнього Єлизаветградського повіту).
- 1873–1875 рр. – знищення російським царизмом Холмської єпархії УГКЦ, т. зв. акт «возз'єднання».
- 1880 р. – заснування першої в Україні громади євангельських християн у Харкові.
- 1884 р. – створення Союзу баптистів Південної Росії (згодом – Союз російських баптистів), до якого входили українські баптисти.
- 1886 р. – поява першої громади адвентистів в Україні (німецька колонія Бердубулат, Таврія).
- XIX ст., 70–80-ті роки – баптистська проповідь серед місцевого населення Західної України.
- 1894 р. – оголошення царським указом штундизму «особливо шкідливою сектою».
- 1901–1944 рр. – правління Галицькою митрополією УГКЦ митрополитом Андреем Шептицьким, ЧСВВ.
- 1905 р., 17 квітня – указ царя Миколи II «Про зміцнення начал віротерпимості». Початок легалізації українських протестантських осередків.
- 1916 р. – створення першої громади Української православної церкви у США.
- 1917 р. – створення Всеукраїнської Православної церковної ради (ВПЦР), органу автокефального православного руху в Україні.
- 1918 р. – заснування Української православної церкви в Канаді.
- 1918 р. – Декрет Раднаркому «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», який зліквідував монопольне становище Російської православної церкви.
- 1921 р. – Всеукраїнський православний церковний собор. Утворення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ).
- 1921 р. – утворення Всеукраїнського союзу баптистів (діяв до 1928 р.).
- 1921–1922 рр. – заснування першої п'ятидесятницької громади в Україні (м. Одеса).
- 1925 р. – початок діяльності в Галичині та Волині лютеранської Української євангельсько-аугсбурзької місії ради.
- 1925 р. – початок діяльності Всеукраїнського об'єднання адвентистів сьомого дня (АСД).

- 1926 р. – створення Всеукраїнського союзу християн Євангельської віри (ХЄВ).
- 1927 р. – спеціальна постанова Політбюро ЦК КП(б)У – визначення Римокатолицької церкви як «класового супротивника».
- 1928 р. – створення у Галичині Союзу українських Євангельських християн-баптистів.
- 1929 р. – постанова «Про релігійні об'єднання» – узаконення державного атеїзму в СРСР.
- 1930 р. – ліквідація УАПЦ в Радянській Україні.
- 1931 р. – створення в Західній Україні кальвіністського Союзу українських євангельсько-реформованих громад.
- 1943 р. – зустріч Й. Сталіна з православними ієрархами. Початок відновлення церковних структур – «відлига» в церковно-державних стосунках у СРСР.
- 1944 р. – утворення Союзу Євангельських християн-баптистів (Союз ЄХБ). Із приєднанням частини громад ХВЄ утворено всесоюзну раду ЄХБ (ВР ЄХБ).
- 1945 р. – квітень-вересень – арешт, засудження й ув'язнення репресивними органами СРСР єпископату УГКЦ на чолі з митрополитом Йосифом Сліпим.
- 1945 р. – травень – утворення сталінським режимом т. зв. «Ініціативної групи» на чолі із о. Гавриїлом Костельником для т. зв. «возз'єднання» УГКЦ із Російською православною церквою.
- 1946 р. – офіційна ліквідація сталінським режимом Української греко-католицької церкви внаслідок рішень Львівського собору (8–10 березня). Приєднання (близько 80%) греко-католицьких священиків до Російської православної церкви. Репресії державної комуністичної влади проти невозз'єданого духовенства і чернецтва УГКЦ. Початок підпільного існування УГКЦ в Україні у радянські часи.
- 1949 р. – т. зв. «добровільне возз'єднання» під репресивним тиском сталінського режиму Мукачівської єпархії УГКЦ до РПЦ.
- 1954 р. – постанова ЦК КПРС «Про великі недоліки у науково-атеїстичній пропаганді та заходи її поліпшення». Кінець релігійної «відлиги».
- 1961 р. – розкол у ВР ЄХБ, утворення опозиційної ради церков ЄХБ (РЦ ЄХБ).
- 1987 р. – серпень – заява єпископа Павла Василика, 19 священиків і 206 мирян про вихід із греко-католицького підпілля і заклик до папи Івана Павла II про підтримку ним УГКЦ в СРСР і процесу її легалізації.
- 1989 р., 20 листопада – початок реєстрації греко-католицьких громад. Відновлення легальної діяльності УГКЦ в Україні.
- 1990 р., січень – прийняття Московським патріархатом «Положення про екзархати». Перейменування Українського екзархату РПЦ в Українську православну церкву (УПЦ). В науковій літературі – УПЦ МП.
- 1990 р., червень – Перший всеукраїнський собор відновленої в Україні УАПЦ.

- 1990 р., жовтень – «Грамота про незалежність» УПЦ.
 1991 р. – створення Українського біблійного товариства.
 1992 р., червень – створення Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП).
 1993 р. – липень – затвердження Римським Апостольським престолом рішення синоду УГКЦ про створення нових єпархій УГКЦ: Тернопільської, Зборівської, Коломийсько-Чернівецької, Самбірсько-Дрогобицької.

Іслам

- VII ст., перша чверть – виникнення ісламу у південно-західній частині Аравійського півострова в період розкладу родоплемінного ладу і формування класової арабської держави.
 610 р. – Мухаммед (570–632 роки життя) вперше виступив з проповіддю ісламу в рідному місті Мекка, оголосивши себе посланцем єдиного Бога (Аллаха).
 622 р., 16 липня – втеча (перенесення – хіджра) Мухаммеда у Ясриб (нині Медина) – початок мусульманської ери (мусульманського літочислення).
 630 р. – завоювання Мекки Мухаммедом і його прихильниками (мединцями).
 632 р. – остаточне утвердження ісламу на території Аравійського півострова.
 632-634 рр. – правління халіфа, «праведного пророка» Абу Бакра тестя Мухаммеда.
 633 р. – початок інвазії ісламу на інші території.
 634–644 рр. – перша редакція Корану за халіфа Умара I.
 644–656 рр. – друга, остаточна редакція Корану за халіфа Усмана.
 661 р. – вбивство (ймовірно хариджистами) в м. Куфа (Ірак) Алі ібн Абу Таліба – двоюрідного брата пророка, одруженого із його дочкою Фатимою, четвертого «праведного халіфа» (656–661 рр.).
 661 р. – халіфом став Муавія, родич халіфа Усмана, намісник Сирії, засновник династії роду Омейядів.
 680 р. – вбивство воїнами, вірними Омейядам, внука Мухаммеда Хусейна в м. Кербела (Ірак), якого як і Алі обожають шиїти.
 711–1492 рр. – панування ісламу на 9/10 території Іспанії.
 VIII–X стст. – поширення ісламу в сусідніх із Київською Руссю тюркських державах Поволжжя і Причорномор'я: Хазарському каганаті і Волзько-Камській Булгарії.
 922 р. – іслам став офіційною державою релігією Булгарстану.
 1223 р. – утворення в Криму улусу (намісництва) ісламської Золотої орди.
 1475 р. – підкорення Кримсько-Татарського ханства турками-османами і введення ними законів шариату.
 XVI ст. – збудовано першу мечеть в м. Остеню (некримська Україна) за Костянтина Острозького для мусульман-татар, які були в нього на службі.
 1920–1930 рр. – атеїстична радянська державна влада закрила мечеті, мекбети і медресе та репресувала мусульманський актив Криму і Причорномор'я.

1944 р. – виселення з Криму державною радянською владою майже 189 тис. татар.

1989–1990-і рр. – повернення до Криму депортованого татарського населення і початок відродження мусульманських релігійних громад в Україні.

IV. НОВІТНІ РЕЛІГІЙНІ РУХИ, НЕОРЕЛІГІЇ

1. Неохристиянство

1800 р. – початок появи в США «Руху Відродження», який трансформувався в «Християнську Церкву», а згодом в *«Церкву Христа»*, постулати віри і мету якої найкраще виклав Бартселл Бафретт Бакстер.

1830 р. – виникла в США Церква Ісуса Христа святих останніх днів (*мормони*). Засновник Джозеф (Йосиф) Сміт (1805–1844 рр.).

1832 р. – виникла в Англії *Новоапостольська церква*. Центр знаходиться в Цюріху (Швейцарія).

1870 р. – виникла в США (м. Пітсбург, штат Пельсільванія) релігійна організація, яка іменувала себе як *«Дослідники Біблії»*. Засновник – Чарльз Тейз Рассел (1852–1916 рр.).

1884 р. – зареєстрована як «Товариство Вартової башти, Біблії і Брошур» (ТВББіБ).

1908 р. – центром ТВББіБ став Бруклін, штат Нью-Йорк під назвою «Бруклінська скінія».

1931 р. – на конгресі ТВББіБ в м. Колумбус (Огайо) було офіційно перейменовано в товариство *«Свідків Єгови»*.

1920-і рр. – громади «Свідків Єгови» з'являються на теренах України.

1920–1989 рр. – громади Свідків Єгови жорстоко переслідувалися (включно із арештами і тривалими ув'язненнями) органами державної радянської влади. Діяли у підпіллі на всій території СРСР.

1951 р. – виселено понад 15 тис. віруючих Свідків Єгови репресивними органами СРСР із Прибалтійських республік, Білорусії, Молдавії, України на спецпоселення в Сибір, Казахстан і на Далекий Схід.

1990-і рр. – початок офіційної реєстрації громад Свідків Єгови в Україні.

1901 р., 1 січня – «офіційний» день народження *харизматичного руху*, коли в біблійній школі м. Топіка (США, штат Канзас), заснованої методистським пастирем Чарльзом Пархемом (1873–1929 рр.), який вважається першим основоположником харизматів, після тривалої нічної колективної молитви і покладання рук на голову одна з учениць, Агнеса Оемен, почала говорити невідомою мовою, і епідемія глосолалії охопила всю школу. Але реальну дорогу харизматичному рухові проклав п'ятидесятницький проповідник Давид де Плессі (1905–1986 рр.) у 1950-х роках.

1960 р., 3 квітня – остаточне народження харизматичного руху. Спричинився до цього Денніс Беннет – т. зв. батько харизматів. Є багато релігійних організацій із різними назвами, які належать до харизматичного руху, наприклад, «Церква Повного Євангелія», «Церква Живого Бога», «Слово віри», «Перемога», «Рух віри», «Слово істини» та ін.

- 1968 р. – виник у США релігійний рух *«Діти Бога»*. Засновник Девід Бренд Берг.
- 1984 р. – на території Російської Федерації т. зв. архієпископ Іоанн (Береславський) заснував новітній християнський культ «богородицький рух», який у 1992 р. трансформувався у *«Церкву Божої Матері»* («*Богородицьку церкву»*), а у 1994 р. – в Російську Марійську церкву.

2. Культурні східного типу (орієнталістські)

- 1958 р. – виник в США рух *«Трансцендентальна медитація»*. Заснував його індуїстський чернець Магеш Прасад Варма, який отримав чернече ім'я Махаріші Махеш Йога.
- 1966 р. – у Нью-Йорку створено *Міжнародне товариство свідомості Крішні*. Засновник Абхай Чаран Де (1896–1977 рр.) або А. Ч. Бхактіведанта Свами Прабхупада – його чернече ім'я.
- 1970 р. – виникла *«Всесвітня Чиста Релігія Вішва Нірмала Ахарма»* (*Сахаджа-йога*). Засновник – індійська вчена Шрі Матаджа Нірмала Деві (справжнє прізвище – Нірмала Шривастава).
- 1971 р. – поблизу м. Пуна (Індія) виникла перша громада (ашрам) руху *Ошо*. Засновник – Раджніш Чандра Мокан (1931–1991 рр.), який прийняв ім'я Бхагвана Шрі Раджніш (Ошо).
- 1989 р. – «вчитель» Чідзуо Мацумато (псевдонім Сьоко Асахара) створив в Японії «Вчення істини АУМ» (японського *«АУМ сіпрікьо»*).

3. Синкретичні культури

- 1863 р. – на основі реформування ісламського вчення бабізму в Ірані виник *бахайїзм*. Назва походить від імені засновника Мірзи Хусейна Алі Нурі (1817–1892 рр.) – Баха-Улли (Блиск Божий, Слава Бога).
- 1890–1900-і рр. – виникають громади бахаї в країнах Північної Америки і Західної Європи.
- 1925 р. – Вищий Суд Ісламу визнав бахайїзм вченням невірних.
- 1948 р. – засновано організацію Міжнародної Співдружності Бахаї, як неурядова й котра з 1970 р. має дорадчий голос в ЮНЕСКО та в Дитячому Фонді ООН.
- 1963 р. – створено виборчий орган – Всесвітній дім справедливості, який є верховним і центральним органом віри бахаї. Його резиденція знаходиться на схилі гори Кармел в м. Хайфа (Ізраїль).
- 1990 р. – початок утворення громад бахаї в Україні.
- 1954 р. – виникла в Південній Кореї «Асоціація Святого Духа за єднання світового християнства» більш відома як *«Церква Єднання»* чи «Церква Муна», або «Церква Уніфікації». Засновник – Сен Мен Мун.
- 1957 р. – громади Церкви єднання почали утворюватися в США. Її прибічники є у 160 країнах світу.
- 1991 р. – громади Церкви єднання функціонують в найбільших містах України.

- 1990 р. – у м. Мінусінську Челябінської області (Росія) на основі товариства уфологів виникла релігійна громада, засновник якої Сергій Тороп (1961 р. н.) оголосив себе новим месією, проповідником Духа Святого Великої Мудрості Творця – **Вісаріоном**.
- 1993 р. – публікується «Слово Вісаріона, що є Останнім Заповітом від Отця Небесного, який послав його».
- 1992–1993 рр. – початок виникнення осередків і громад *Церкви Останнього Заповіту* в Україні.
- 1990 р. – засновано в Києві «**Біле братство**» («Юсмалос», або Велике біле братство) Юрієм Кривоноговим.
- 1991 р. – Велике біле братство було зареєстровано і отримало юридичний статус релігійної громади.
- 1992 р. – остаточно сформувалась ієрархічна структура Великого білого братства на вершині якої були «Живий Бог» (Марина Цвігун) і «пророк Живого Бога» (Юрій Кривоногов).
- 1991–1993 рр. – «білі брати» здійснили кілька несанкціонованих масових релігійних акцій на території чи поблизу київського Софійського собору, що було виявом громадської непокори і проведено без попереднього повідомлення органів влади.
- 1992 р., 11 березня – виконком Київської міської ради народних депутатів скасував реєстрацію статуту релігійної громади Білого братства.
- 1992 р., 30 березня – міська прокуратура Києва порушила кримінальну справу проти Юоана Свами (Ю. Кривоногова) і Марії Деві (М. Цвігун) за фактами посягання на здоров'я громадян під виглядом виконання релігійних обрядів.
- 1993 р., 10 листопада – група членів на чолі з їх лідерами захопили Софійський собор, пошкодили комунікації, заблокували всі входи і мали намір здійснити масовий суїцид, підтвердити свою т. зв. «божественну сутність». Працівники міліції не допустили звершення цієї акції. Було проведено арешти Ю. Кривоногова, М. Цвігун і В. Ковальчука. «Сухе» голодування оголосили майже 300 членів Білого братства в 13 областях України.
- 1994 р. – жодної активності члени Білого братства не проявляли.
- 1995 р. – відбувся суд над керівниками Білого братства, яких засудили до різних термінів ув'язнення.
- 1997 р. – активізувався розкол у Білому братстві і переважна частина «білих братів» гуртуються навколо свого духовного лідера Марії Деві Христос, визнають нею «відлучення» Ю. Кривоногова і входять до «Вселенської Церкви Велике біле братство юсмалос», громади якої існують в Україні і Росії. Керівництво цією частиною Братства взяв на себе проголошений новим «Іоанном Богословом» В. Ковальчук.

4. Наукологічні (саєнтологічні) культу

- 1933 р., квітень – на Чувилкіному пагорбі поблизу хутора Верхній Кондрочий на Луганщині на Порфирія Корнійовича Іванова (1898–1983

- рр.) зійшло просвітлення, викликане Святим Духом, який нібито вселився в нього. Початок «Системи Вчителя», тобто П. Іванова, інша назва – *івановство*. Поширене в Україні та сусідніх державах.
- 1983 р. – після смерті П. Іванова цей рух очолила його дружина В. Л. Сухаревська. Тоді ж з'являється «Євангеліє» про життя П. Іванова, його легенди про чудеса, створені ним, тлумачники його слів.
- 1994–1995 рр. – до івановства приєдналася частина членів Білого братства.
- 1950 р. – опубліковано книгу Лафаста Рональда Хаббарда (1911–1986 рр.) «Діанетика: наука про душевне здоров'я». Організація мережі психотерапевтичних сеансів – діанетики.
- 1953 р. – на ґрунті діанетики Хаббард створив в Каліфорнії *«Церкву Сайєнтології»*.
- 1955 р. – Хаббард проголосив себе пророком вчення про «тетана», особливого духа, який після смерті людини переселяється до іншого тіла, і про «тета», духовну першооснову руху і розвитку неживої матерії.
- 1979 р. – заснування Всесвітнього союзу саєнтологічних підприємств, тобто планомірне введення саєнтології у сферу економіки – початок судових процесів за шахрайство в США і Франції над керівниками саєнтології.
- 1983 р. – 11 керівників Церкви саєнтології опинилися в США за ґратами. Громади Церкви саєнтології діють в 107 країнах світу. Організаційний центр знаходиться в Лос-Анджелесі, головний європейський офіс – у Копенгагені.
- 1990-і рр. – початок реєстрації громад Церкви саєнтології в Україні.
- 1957 р. – виникла в Аргентині Міжнародна класична філософсько-релігійна школа *«Новий Акрополь»*. Засновник Хорхе Анхель Ліврага Ріцці (1930–1991 рр.).
- 1981 р. – вперше офіційно зареєстровано «Новий Акрополь» у Бельгії. Поширився більш, ніж у 50 країнах світу.
- 1991 р. – розпочало свою роботу українське відділення «Нового Акрополя». Засновник – професор Антон Мусулін.

5. Езотеричні вчення

- 1875 р. – в Нью-Йорку було офіційно засновано *Теософське товариство*. Засновник – Олена Блаватська (1831–1891 рр.) і Г. Олькотт. Громади згодом виникли в Європі та Індії.
- 1917 р. – виникло Київське теософське товариство імені Г. Сковороди.
- 1994–1995 рр. – початок відродження теософії в Україні. При Київському ліцеї ім. Муравйова-Апостола відкрито Школу теософії.
- 1924–1925 рр. – створення Миколою і Оленою Реріхами релігійного вчення, що носить ім'я *«Агні Йога»* («вогняна йога» – санскр.) чи *«Жива етика»*.
- 1931–1933 рр. – на базі будинку сім'ї Реріхів в Кулу (Індія) створено Інститут людини «Урусваті». Вчення поширилося в Америці, Індії, Прибалтиці.
- 1990-і рр. – з'являються групи послідовників Живої етики в Україні.

- 1928 р. – у Німеччині виник міжнародний рух **«Братство Грааля»**.
 1932 р. – організаційно Братство Грааля виникло із зареєстрованого в Берліні «Натурфілософського Союзу послідовників Грааля». Поширилося в інших європейських країнах та в США, Канаді, Австралії.
 1950 р. – утворено Міжнародний фонд Одкровення Грааля.

6. Неоязичницькі культури

- 1934 р. – виникла **«Рідна віра»**. Засновник В. Шаян. Громади існують в Україні й українській діаспорі. Найзначніша з них громада Рідновірів – при Святині Дажбожій у Гамільтоні (Канада).
 1966 р. – зареєстрована в Чикаго перша громада **Церкви рідної української національної віри (РУНВіри)**. Засновник – Лев Силенко. Поступово її громади з'являються в інших містах США, а також в Канаді, Австралії, Англії, Німеччині, Новій Зеландії в середовищі української діаспори. Основний храм РУНВіри – собор св. Матері України знаходиться в м. Спрінг Глен (штат Нью-Йорк).
 1991 р. – зареєстрована перша громада РУНВіри в Києві. Згодом громади РУНВіри реєструються в інших містах України.
 1992 р. – Рада у справах релігій при Кабінеті Міністрів України зареєструвала РУНВіру як Церкву на всю територію України.
 2011 р. – в Україні діяли 54 громади РУНВіри.
 1994 р. – на Вінничині виникла громада **«Собор рідної віри»**. Послідовники Собору вважають своїми попередниками В. Шаяна, М. Шкавритка, Л. Силенка. Широкого розповсюдження ця течія в Україні не набула – на 2011 р. було зареєстровано 13 громад.

7. Сатанинські культури

- XIX ст., кінець-початок XX ст. – заснування містичних, напіврелігійних груп «Срібна зірка», «Телемське братство», «Орден східного храму» ідеологом сучасного сатанізму Алістером Кроулі (1875–1947 рр.).
 1966 р., 30 квітня – утворення у Вальпургієву ніч в Сан-Франциско (США) **Церкви Сатани** Антоном Шандором ЛаВеєм (1930–1997 рр.), званий «Чорним папою».
 1968 р. – вихід у світ першого тиражу (125 тис. примірників) «Сатанинської біблії», написаної ЛаВеєм.
 1970 р. – опубліковано написану ЛаВеєм другу книгу «Досконала відьма, або Що робити, коли доброчесність програє», інша назва «Сатанинська відьма».
 1970-і рр. – з'являються сатанинські групи в СРСР і цей процес триває, особливо в найбільших містах Росії.
 1972 р. – вихід третьої книги ЛаВея «Сатанинські ритуали».
 1975 р. – відбулася реорганізація і розпад Церкви Сатани на самостійні групи, такі, як: Церква Сатанинського Братства, Ordo Tempil Satanas, Орден Чорного Овна, Храм Сета, Храм Малої Матері, Церква S.A.T.A.N., Орден Ваала та ін. Усього в світі нараховується від 2 до

4 млн. adeptів сатанізму. Церква Сатани налічує 50 тис. постійних членів і близько 200 тис. симпатиків.

1987 р. – ЛаВей проголосив «Одинадцять сатанинських правил на Землі».

1988 р. – ЛаВей написав програму із п'яти пунктів «Пентагональний ревізіонізм», а також «Гімн Сатанинської імперії» або «Боевий гімн Апокаліпсиса».

1966–1997 рр. – Верховним Капланом Церкви Сатани був Антон Шандор ЛаВей.

1990-і рр. – активізація сатанізму в Україні. Діють такі угруповання: «Орден чорного кола», «Орден SA», «Церква Сатани», «Чорний орден» та ін. Загальна кількість членів близько 2 тис. Сконцентровані в основному в найбільших містах. За деструктивні антисуспільні дії та порушення прав громадян притягуються правоохоронними органами до кримінальної відповідальності.

1997–2002 рр. – Верховною Капланкою ЦС була Бланха Бартон. З 2001 р. – одночасно із Верховним Капланом ЦС Петером Гільмором.

2002 р. – Верховним Капланом став Пеггі Надрамя, який керує Радою Дев'яти (найважливіша структура управління в Церкві Сатани) як Магістр Templi Rex.

Віддруковано на видавничій системі *RISOGRAPH* *RA*⁴³⁰⁰
В Тернопільському національному технічному університеті
імені Івана Пулюя
46000 м. Тернопіль, вул. Руська, 56

Формат 60x90/16. Папір ксероксний.